

Миляра Саттарова, Сание Саттарова

Къырымтатар тили ве окъув

2 къысым

3
сыныф

Миляра Саттарова, Сание Саттарова

КЪЫРЫМТАТАР ТИЛИ ВЕ ОКЪУВ

3-нджи сыныф, окъутув къырымтатар тилинде
алып барылгъан умумтасиль мектеплери ичюн дерслик
(2 къысымда)

2-инджи къысым

*Украина тасиль ве илим назирлиги
тарафындан тевсие этильди*

«Букрек» нешрият эви
2020

УДК 811.512.19(075.3)
С 21

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 21.02.2020 № 271)*

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

ШАРТЛЫ БЕЛЬГИЛЕР:

- — суаллер ве вазифелер (запитання і завдання)
- — диалог (діалог)
- — иджадий вазифе (творче завдання)
- — лугъат (словник)
- — аталар сёзю (прислів'я)
- — тапмаджа (загадка)
- — къаиде (правило)

Саттарова М.С., Саттарова С.С.

С21 Кримськотатарська мова та читання: підручник для 3 класу з навчанням кримськотатарською мовою закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Частина 2. Чернівці: Букрек, 2020. 112 с.: іл.

ISBN 978-617-7770-73-1
ISBN 978-617-7770-66-3 (Ч. 2)

УДК 811.512.19(075.3)

Саттарова М.С., Саттарова С.С.

С21 Къырымтатар тили ве окъув: 3-нджи сыныф, окъутув къырымтатар тилинде алып барылган умумтасиль мектеплери ичюн дерслик (2 къысымда). 2 къысым. Черновцы: Букрек нешрият эви, 2020. 112 с.: ресимли.

ISBN 978-617-7770-73-1
ISBN 978-617-7770-66-3 (Ч. 2)

УДК 811.512.19(075.3)

ISBN 978-617-7770-73-1
ISBN 978-617-7770-66-3 (Ч. 2)

© Саттарова М.С., Саттарова С.С., 2020
© Хайредінова З. Ш., художник, 2020
© Видавничий дім «Букрек», 2020

**ЯЗ КЕЧКЕН СОНЪ,
КУЗЬ КЕЛИР**

Мераба, мектеп!

Мераба сентябрь, мераба мектеп,
Севимли оджамыз, тезья ве ралем!
Татильни битирдим, сабырсыз беклеп,
Ашыкътым къолума алмагъа къалем.

Р. Бурнаш

Шиирни ифадели окъунъыз. Ресимге бакъып, окъув йылынынъ биринджи куню акъкъында икяе этинъиз.

**Окъувсыз бильги ёкъ,
Бильгисиз кунюнь ёкъ.**

Аталар сёзюнинъ манасыны анълатынъыз.

Мектепке

Кечти язлыкъ татилимиз,
Бошاپ къалды лагерълер...
Юксек, ярыкъ мектеплерде
Бизни беклей ралелер.
Кучь топладыкъ биз яз бою,
Энди дерске башлайыкъ.
Гурълеп оськен бильгимизге
Янъы бильги къошайыкъ.

Р. Муедин

Шиирни окъунъыз.

1. Бу шиирде не акъкъында айтыла?
2. Балалар мектепте не япаджакълар? Шиирге эсасланып, джевап беринъиз.
3. Сиз янъы окъув йылына насыл азырлыкъ коръдинъиз?
4. Яз татилинъиз насыл кечти? Икяе уйдурьп, дефтеринъизге язынъыз.

ТАЛЕБЕЛЕР ИЧЮН ОН МУИМ КЪАИДЕ

*Мен сенинъ ичюн, къардашым,
Он муим къаиде яздым.
Оларны акълыньда тут сен,
Яхшы олур — эзберлесень.*

1. Тенбелликнен огърашма,
Уянгъан сонъ тур, ятма!

2. Энь-эвеля барып ювун,
Санъа ярдым этер сабун!

3. Сен мектепке кеч къалма,
Амма, сакъын ашыкъма!

4. Къапудан чыкъмаздан башта,
Элинъе ал — китап, чанта!

5. Тертип-низамны унутма,
Орталыкъкъа сен чѐп атма!

6. Ич джебинъде бор ташыма,
Бу чиркин шейге алышма!

7. Кийген урбанъ пак олсун,
Кольмегинъ ап-акъ олсун!

8. Севип сай ана-бабанъны,
Оджанъны, сыныфдашыньны!

9. Биль, дерсте яхшы баллар
Ала тек яхшы балалар!

10. Урьмет къазанмакъ ичюн
Окъумакъ керек эр кунь!

*Озьбекчеден С. Сулеймановнынъ
терджимеси*

энь-эвеля — башта
пак — темиз, саф
ап-акъ — бем-беяз

- Шиирни ифадели окъунъыз.
1. Талелелер нени акълында тутмакъ керек? Метинге эсасланып, озь сёзлеринъизнен айтынъыз.
  2. Къаиделерни эзберленъиз.

Мектеп манелери

Биз ойнайыкъ, кулейик,
Ёлда догъру юрейик.
Осаллыкълар керекмей,
Тек яхшылыкълар билейик.

Мектеп олсун багъчамыз,
Китап олсун акъчамыз.
Биз бу ерден чыкъкъан сонъ,
Бильги толсун богъчамыз.

Сокъакъларда юрьгенде,
Къайтып эвге кельгенде,
Ах, балам, деп сукълансын,
Анай, бабай корьгенде.

татиль — талелелернинъ раатлыкълар вакъты
осаллыкълар — зайыфлыкълар, феналыкълар

1. Бу манелерде не акъкъында айтыла? Озь сёзлеринъизнен икяе этинъиз.
2. Манелерни эзберленъиз.

Китапнынъ моноLOGY

Мен киби садыкъ достны
Чыракъ якъып тапмазсынъ.
Сёзлеримни динълесенъ,
Янълыш, хата япмазсынъ.

Саф юрекнен къонушсанъ,
Козьлеринъни ачарым.
Бутюн омюр ёлунъа
Алтын нурлар сачарым.

Къ. Велиев

чыракъ — шам, мум (балавуз)
къонушмакъ — лаф этмек

***

Меним чокъ достларым бар,
Меним достларым — китаплар.
Китаплар бильги берелер,
Манъа чокъ ярдым этелер.

Р. Асанов

Китаплар инсангъа насыл ярдым этелер?

Энъ яхшы дост — китаптыр,
Энъ яхшы зенгинлик — бильгидир.

Китап — бильги анахтары.

Аталар сёзлерини эзберленъиз.

«Энъ севимли китабым» мевзусында къыскъа инша
язынъыз.

Тили бар — инсан дегиль,
Тиқиши бар — кольмек дегиль,
Япрагъы бар — терек дегиль.

Тапмаджанынъ джевабыны тапынъыз ве оны эзберленъыз.

Балкъурт ве кобелек

(икяе)

Сентябрь айынынъ сонъки кунълери эди. Кунешнинъ сыджагъы эксильген. Чёллерде, къырларда отлар къурумагъа, багъчаларда япракълар сарармагъа башлагъан эди.

Мавы къанатлы, къара бенечиклери олгъан, кок козьлю, назик аякълы, севимли кобелечик де къонмагъа бир чечек, я бир ешилъ от тапалмай, къайгъыланып юре эди.

Эр ер тым-тырыш: бульбуль сеслери кесильген, къушларнынъ чивильдилери токътагъан, ич бир айванчыкъ корюнмей эди. Ялынъыз сасыкъ къонъузлар озьлерине ашамагъа шей къыдырып юре эдилер. Амма ашаладжакъ киби шей де къалмагъан.

Бир кунъ кобелечик де омюрининъ биткенини тюшюнип юрьгенде, къаршыдан къалын къурсакълы, къара козьлю, сары къанатлы, токъал бурунлы бир балкъуртнынъ кельгенини коръди. Балкъурткъа якъынлашаракъ:

— Мераба, балкъурт агъа! — деди.

— Мераба, гузель, севимли кобелечик.

— Яхшысызмы? Бала-чагъа, къорантанъыз, джумлеси яхшылармы?

— Чокъ шукюр. Озюнъизден сорамамы! Насылсынъыз, къорантанъыз да яхшымы, севимли кобелечик?

— Насыл къоранта? Менде къоранта къайдан олсун? Мен бир кимсесиз, оксюз бир кобелечигим. Бармагъа бир ерим ёкъ.

— Я, сенинь анань, бабань кьайда? Оларгъа бармай-сынъмы?

— Эй, балкъурт агъа, мен олардан тап язда айрылгъан эдим. Бильмейим, олар ольдюлерми, кьалдылармы, ич бир шейден хаберим ёкъ.

— Айды, ойле олса, сагълыкънен кьал. Мен кетмесем олмаз. Мени эвде беклейдирлер.

— Не ашыкъасыз, я?

— Чалышмакъ керек.

— Балкъурт агъа, сиз турмай чалышасыз. Неге бу кьадар чалышасыз?

— Чюнки, манъа кьышлыкъ емек азырламакъ керек. Я, сен, нечюн озюнье кьышлыкъ аш топламайсынъ?

— Мен ашны кьайда топлайым. Эвим, илим, бир шейим ёкъ. Бизлер ичюн яшав бойле кьурулгъан, учь-дёрт ай язда яшамакъ. Иште, бизге табиатнынъ берген омюри.

— Я сиз, несилиньизни насыл бакъасыз?

— Биз язда топракъ ичерисинде йымырталарымызны комемиз. Бу йымырталар экинджи сенеси кьурт оларакъ яратылалар. Бу кьуртлар кобелек алына кечелер.

— Я... айды, ойле олса, сагълыкънен къал, мен кетейим.
— Сагълыкънен бар.

Кобелечик тюшюнип къала. Шу геджеси ава пек сувукъ олып, къырав тюше. Дюльбер, севимли кобелечик бу сувукъкъа, ачлыкъкъа даяналмайып, бузлап къала.

Иште, кобелечиклер озюне къышлыкъ азырламай. Учъдёрт ай язнынъ чечеклеринен яшайлар. Олар озьлерининъ йымырталарыны топракъ ичине быракъалар. Экинджи сенеси бу йымырталардан тыртыр деген къуртчыкълар яратылыр. Бу тыртырлар оськенден сонъ джансыз бир алгъа келирлер. Бунъа къозакъ дерлер. Ахыр-сонъу, шу къозакътан кобелеклер догъалар. Бойледже, кобелеклер ялынъыз бир яз яшайлар.

Лякин балкъуртлар бутюн яз бою турмадан чалышалар. Оларнынъ балындан инсанларнынъ да файдалангъаныны эр кес биле. Балкъуртлар къышта, сувукъ олгъанда, уюшип къалалар. Бааръде, авалар къыздыргъанынен, балны ашайлар.

А. Гирайбайдан

тым-тырыш — чым-чырт
къайгъыланмакъ — къасеветленмек
быракъмакъ — атмакъ, ташламакъ
сене — йыл

1. Бу икяеде насыл боджеклернинъ яшайышы тасвирлене?
2. Кобелек ве балкъурт арасында олгъан субетни метинден тапып, роллер боюнджа окъунъыз.
3. Кобелеклернинъ омюри акъкъында нелер бильдинъыз?
4. Не ичюн балкъуртлар турмадан чалышалар?

Кобелек ве балкъуртнынъ тышкы къыяфетини тасвирлеген джумлелерни метинден тапып, дефтеринъизге язынъыз. Боджеклернинъ ресимлерини япынъыз.

Меним кунешим

Мектеп меним кунешим,
Битмез онынъ зиясы.
Одыр меним дост-эшим,
Илим, бильги ювасы.

Таныш мектеп сокъагъы —
Зевкъым арта корьгенде.
Мис къокъулы гуль багъы,
Гъурурланам юрьгенде.

Севем окъув ханемни,
Оджапчемни, оджамны.
Севем эр бир ралемни,
Мектебимни — анамны.

Э. Ибраим

Шиирни окъунъыз.

1. Муэллиф ичюн мектеп бу недир?
2. О нenen гъурурлана?
3. Муэллиф кимни ве нени севе?
4. Муэллиф мектепни кимнен къыяслай?

Бильги алмакъ — инenen къую къазмакъ.

Оджагъа, ана-бабагъа эткенинъ киби урьмет эт.

Аталар сёзлерини окъунъыз. Маналарыны анълатынъыз.

Инша

(икяе)

Мавиле маса башында отурып къалемнен дефтерине дикъкъатнен бир къач сёз язды, оларнынъ астыны къызыл сызыкънен сызды ве тюшюнджеге далды... Бирден, о, къалемини ташлап бар кучюнен:

— Битам! — деп къычырды.

— Не олды? — ашханеден битасынынъ сеси эшитильди.

— Сиз аш пиширесинъизми?

— Эбет, джаным, пиширем.

— Сизге ярдым керекми?

Ашхане сыджагъындан янакълары къызаргъан бита эллерини пештималына сюртип, Мавиленинъ одасына кирди.

— Мен янъылмадыммы, джаным, — деп сорады бита. — Сен манъа ярдым этеджек оласынъ, я?

— Эбет, сизге ярдым этеджек олам. Сиз ашханеде аш пиширгендже, мен эвни джыйыштырайым. Даа не япайым?

— Иш чокъ, пенджерелерни темизлемек, азбарны сипирмек керек.

— Даа не япмакъ керек? — деп, Мавиле дефтерине бир шейлер язып башлады.

— Санъа бу да етер. Дерслеринъни де япмакъ керексинъ, унутма.

— Ёкъ, даа не япмакъ керек, битам.

— Яхшы, динъле... Антеринъни утюлемек, тюкянгъа барып, отъмек кетирмек, квартира ичюн пара тѐлемек керек. Сонъкисини мен озюм барып япарым.

Ашханеде насылдыр давушлар эшитильди, къазан ташты. Бита эллеринен башыны тутып, ашханеге чапты. О бироздан сонъ торунчыгъынынъ одасына кирди, амма ода бом-бош эди. «Демек, Мавиленинъ башкъа иши бардыр, ярын ярдым этер» деп, ашханеге къайтты.

Лякин экинджи куню де, учюнджи куню де Мавиле битасына ярдымгъа кельмеди. Бир къач куньден сонъ Мавиле мектептен пек шень къайтты. Чантасындан дефтерини чыкъарып:

— Мына, битам, бакъынъыз, «Мен эвде насыл ишлер япам» адлы иншам ичюн манъа 10 балл къойдылар, — деди.

Бита иншаны окъуп, шашты:

— Он балл!.. Я сен бу ишлерни эвде япмадынъ да, демек, мында ялан язылгъан.

— Ёкъ, битам, ялан дегиль. Бу — инша. Инша, анъладынъызмы? — деп анълатты Мавиле.

Н. Балджы

пештимал — оглюк
пара — акъча

Икяени окъунъыз.

1. Мавиле битасына насыл суаллер берди? Метинден тапып окъунъыз.
2. Къызчыкъ не ичюн бойле суаллер берди?
3. Мавиле битасына ярдым эттими?
4. Не ичюн Мавиле мектептен пек шень къайтты?
5. Битасы иншаны окъуп, неге шашты?

Метиннинъ сонъки парчасыны дикъкъатнен окъунъыз. Мавиленинъ арекетлерине ве сёзлерине къыймет кесинъиз.

«Мен эвде насыл ярдым этем» мевзусында инша язынъыз.

Кузь айында

Алтын кунеш сакълана
Булутларнынъ артына,
Коклер куськюн, ер кульмей,
Къушчыкълар эп агълана.

Еллер эсе, дувулдай,
Япракъларны къуvalай.
Къачышсалар япракълар,
Ель оларны обалай.

куськюн

Ачувлангъан озенлер,
Дагълар даргъын гурьлейлер.
Буз булутлар коклерде:
«Ягъмур келе, къач!» — дейлер.

А. Одабаш

Шиирни ифадели окъунъыз.

1. Бу шиирде не акъкъында айтыла?
2. Шиирден кузь аляметлерини тапып окъунъыз.
3. «...Къушчыкълар эп агълана...» сатырынынъ манасыны насыл анълайсынъыз?
4. Шиирге эсасланып, кузь мевсимине багъышлангъан 4—5 джумле язынъыз.

Япракълар сарарды

(икяе)

Бир кунь балалар балабан бир терекнинъ астында «Беш таш» ойнай эдилер. Бирден кучью ель башланды, тереклернинъ пытакъларыны саллатты, бири-бирине токъуштырды. Балалар оюнларыны ташлап, тёпеге бакътылар. Авада сары, къырмызы япракълар уча, ойнаша эдилер. Бу, балаларнынъ ошуна кетти. Олар япракъларнынъ артындан чапыштылар, бир къач данесини туттылар. Бекир япракъларнынъ бирисини алып, джебине къойды.

Акъшам, софра башында бутюн къоранта джыйылышкъанда, Бекир о сары япракъны бабасына косътерди:

— Бакъса, баба, бу сары япракъны, — деди. Эвель япракъларнынъ эписи ешилъ эди. Шимди исе чокъусы сары, къырмызы тюслерге киргенлер. Бу недендир, я?

— Эй, балам, энди япракъларнынъ омрю толды. Олар бааръде догъар, язда яшар, кузьде исе сарарып солалар. Бираз вакъыттан сонъ, бутюн багъ-багъча, орманлар — эр ер бунынъ киби сары, къырмызы тюслерге бояныр. Сонъ къатты еллер чыкъар, ич аджымазлар, бутюн япракъларны тѣкип тюшюрлер. О заман тереклерде чыплакъ, къуру, индже пытачыкълардан башкъа ич бир шей корип олмазсынъ.

Бу сѣзлерни буюк меракънен динълеген Бекирнинъ къартанасы терен бир кокюс кечирди.

А. Одабаштан

«Беш таш» — бала оюнларынынъ чешити тюс — ренк

1. Балалар не ерде ойнай эдилер?
2. Бирден не башланды?
3. Балалар не яптылар?
4. Бекир сары япракъны кимге косътерди? Баба ве Бекир арасындаки субетни дикъкъатнен окъунъыз.
5. Бабанынъ сѣзлери Бекирнинъ къартанасына насыл тесир этти?

Шемсие

(икъе)

Язнынъ сонъки кунълери эди. Ава чырайыны сытып башлады. «Чокъ беклетмеден, ягъмурлар да ягъып башлайджакъ, — деп раатсызланды къартбаба. — Барем, торуным Дилярачыкъкъа бир шемсие багъышлайым».

Къартбаба бир къач куньден сонъ Дилярагъа шемсие кетирди. Къызчыкъ пек къуванды.

— Сагъ олунъыз, къартбаба, — деди, ве шемсиени къартбабасынынъ къолундан алып, айландырып бакъты. Шемсиенинъ устюндеки къырмызы, сары, ешилъ, мавы, гульгюли ренкли ёлакъларны пек бегенди. Бу ёлакълар кок къушагъыны анъдыра эдилер.

Диляра шу куньден башлап, кузьнинъ келювини сабыр-сызлыкънен бекледи. Эр кунь саба, юкъудан турар-турмаз пенджереден кокке бакъа ве: «Кузь тездже кельсе де, ягъ-мур ягъа къойса да», — деп тюшюне эди. Ниает, орталыкъ къаранлыкъланды, аваны булут сарды, ири-ири ягъмур тамчылары тюшип башладылар. Диляра чантасыны къолуна алып, мектепке кетмеге азырланды. Бир къолуна чантасыны, дигерине шемсиени алып, алель-аджеле азбаргъа чыкъты ве севине-севине шемсиени ачты. Къызчыкъ мектепке кельгенде, устю къуру, гонълю хош эди. Диляранынъ достлары шемсиени бегендилер: «Къартбабанъ санъа не де дюльбер шемсие алгъан», — дедилер. Диляра шемсиени къызгъанмады, корьмек истегенлерге берди. Талебелер шемсиени ачып, невбетнен онынъ астында юрьдилер. Кузьнинъ ильк ягъмуры оларны шеньлендирди.

Эртеси куню ель эсмеге башлады. Ель кеткен сайын кучьленди. Кок юзюндеки булутларны даркъатты, ягъмур токътады. Ер юзюне кузь кунешининъ хош нурлары сачылды. Диляра чантасынен берабер шемсиени де алып, мектепке азырланды. Оны корьген къартбабасы:

— Шемсиени эвде къалдырып кет, къызым, бугунъ ава ачыкъ, — деди.

— Алайым да, къартбаба! Бельки ягъмур ягъар, сыла-нырым, — деди Диляра.

Къартбаба торуны шемсиени пек бегенгенини де, ягъмурны сабырсызлыкънен беклегенини де биле эди. О себептен Диляраны ынджытаджагъы кельмеди:

— Шемсиени ягъмур ягъгъанда ач, ягъмагъанда ачма, ель алып кетер, — деп тенбиледи.

Диляра ёлгъа чыкъкъан сонъ, къартбабасынынъ огютини унутты, авеснен шемсиени ачты. Ель шемсиени де сол тарафкъа, де сагъ тарафкъа, де тёпеге чеккелей башлады. Къызчыкъ оны къавий тутса да, баш этип оламады. Ель сёз динълемеген къызчыкъны джезаламакъ истеген киби, шемсиени учурып алып кетти. Шемсие юксек терекнинъ пытагъына илишти. Диляра шемсиени аладжакъ олып чокъ чекишти, амма эли етмеди. Сонъ насылдыр тола парчасы тапып, аякълары астына къойды ве зар-зорнен шемсиенинъ сапындан тутып, мукъайтлыкънен ашагъы чекти. Пытакълар майыштылар, амма шемсиени йибермедилер. Сабыры биткен Диляра, ахыр-сонъу, шемсиени бар къуветинен чекти, о ашагъы энди, лякин йыртылгъан ве сынгъан эди. Диляра пек кедерленди. Кузьни насыл эеджаннен беклеген эди, бакъ, шимди шемсиесиз къалды, бу алны къартбабасы бильсе, не дейджек? Диляра тюшюне-тюшюне шемсиени буклеп, чантасына къойды. Мектептен къайткъан сонъ, шемсиенинъ къырылгъаныны къартбабасына косътермеди, сакълады. Къызчыкъ шемсиенинъ къырылгъаныны къартбабасына дуйдурмагъа истемей эди.

Арадан бир къач кунь даа кечти. Бир дефа Диляра дерсте отура эди. Ава кене бунарланды. Баш устюнде текрар булутлар пейда олдылар. Къызчыкъ тосат-тосат пенджерен тышкъа бакъты. Булутларны корьгинен, къасеветке далды. «Барем, ягъмур ягъмаса эди! Ягъмур ягъмаса эди!» — деп аджизленди.

Дерстен чыкъкъанда, сийрек-сепелек тюшмекте олгъан тамчылар бираздан сонъ кучлю ягъмур олып, шувулдап ягъмагъа башладылар. Диляра эвге тездже кельмек ичюн чапты, лякин етиштирип оламады. Яры ёлда экенде, устюбашы шыр-сув олды. Къызчыкъ, эпбир сыландым деген тюшюндже иле, адымларыны явашлатты. Эвге якъын къалгъанда, къартбабасы Диляранынь шемсиесиз келеяткъаныны эследи. Оны къаршылап ёлгъа чыкъты. Диляра къартбабасынынь элиндеки ири, къара шемсиенинь астына сокъулды. Къызчыкънынь козьлеринден яшлар ийип чыкътылар. Диляра къартбабасынынь сёзюни динь-лемегени ичюн пешман эте эди.

Наджие Аметова

дигер — башкъа
алель-аджеле — абул-къубул
нур — шавле
огют — насиат, тенби
къырылмакъ — сынмакъ

1. Къартбаба торунына не кетирди?
2. Диляранынь достлары шемсиени корип, не дедилер?
3. Къартбабасы къызчыкъкъа нени тенбиледи?

4. Ель шемсиени не япты? О, насыл алда эди?
5. Къызчыкъ къартбабасына нени дуйдурмагъа истемей эди?
6. Диляра не ичюн пешман эте эди?
Аталар сёзлерининъ къайсы бири икяенинъ эсас фикри-не якъын?

Буюкнинъ сёзюни тутмасанъ,
буюк ёлгъа чыкъамазсынъ.

Сонъки пешман башкъа душман.

Метинни парчаларгъа болюнъиз. Эр бир парчагъа сер-лева къоюнъиз. План тизип, дефтеринъизге язынъыз.

***

Чин гонъюльден къаршылаймыз оны биз,
Пек аджайип бу йыл кельген кузюмиз.
Ернинъ юзюн ышыгъынен опе де,
Кузь кунеши кулюмсирей тёпеде.

Шаркътан эскен еллер гъарпкъа ёл излей,
Авадаки писликлерни темизлей.
Кокте къалын, къара булут чезиле,
Ер юзюнде бир йымшакълыкъ сезиле.

Гъ. Булгъанакълы

чин гонъюльден — темиз юрекнен
ышыкъ — нур, зия, ярыкъ
излемек — къыдырмакъ, араштырмакъ

- Шиирни ашыкъмайып, дикъкъатнен окъунъыз.
1. Муэллиф кузь мевсимининъ гузеллигини насыл сатыр-ларнен ифаделей?
  2. Бу сатырларны метинден тапып, дефтеринъизге язынъыз.

Сепетли къартий

Саба эрте, ава ачыкъ,
Корьдим мектеп ёлунда,
Кетятыр къартанайчыкъ
Сепети бар къолунда.

Мен битайгъа ярдымлашып,
Алып бардым эвине.
Битам мени алгъышлады,
Пек севине-севине.

Алып къартий сепетинден
Берди манъа бир алма.
Сонъра опип о, бетимден
Деди: «Джувур, кеч къалма».

Не ёрулдым, не де талдым,
Не дерсиме кеч къалдым.
Пек огъурлы къартий экен,
Къырымтатарджадан беш алдым.

Черкез-Али

алгъышламакъ — макътамакъ
джувур — *мында: чап манасында*
талмакъ — болдурмакъ
къартий — бита, къартана

Шиирни ифадели окъунъыз.

1. Огъланчыкъ мектеп ёлунда кимни корьди?
2. О, не япты?
3. Къартий не япты? Метинден тапып окъунъыз.
4. Огъланчыкъ акъкъында не айтмакъ мумкюн? О насыл бала?

Яхшыдан унер ал, ямандан узакъ къал.

Аталар сёзюнинъ манасыны анылатынъыз.

Джевиз хырсызы ким? (икяе)

Нефизе къартанай азбарындаки джевиз терегинден баягы берекет алды. Джевизлерни къурутмакъ ичюн ахырынъ дамына яйдырып къойды. Къартана джевизлерни эр кунъ бир къач сефер къарыштырып, чевире эди. О, джевизлернинъ кунъ-кунъден эксильгенини сезди. «Бу ишни, эбет, къомшу Аметнинъ огълу Шевкет япадыр», — деп тюшюнди Нефизе къартанай.

Кунълернинъ биринде о, мектептен ёрулып къайтаткъан Шевкетнинъ огюне чыкъты.

— Дамгъа къурутмакъ ичюн къойгъан джевизлерим кунъ-кунъден эксильмекте. Бу сенинъ япкъанынъ недир, балам, къомшу къомшугъа бойле хиянетлик япармы? — деп мырылдады.

Къартанайнынъ бу ботен лафларына пек элем эткен Шевкет тап агълап йиберди.

— Валлаи-билляи, битай, сиз манъа ботенден-ботен ифтира этесинъиз...

— Бу орталарда, маалемизде сенден башкъа чая бала бармы, айтчы бакъайым?! — деди къартанай.

— Сиз, битай, хырсызлыкъны алакъаргъалардан корюнъиз. Алакъаргъалар дамынъызгъа къонып, джевизлерни алып къачкъанларыны озъ козьлеримнен корьдим. Сызгъырдым, учып кеттилер.

— Олмайджакъ шей... Бу яшыма келип, алакъаргъа джевиз хырсызлагъаныны корьмедим, эшитмедим.

— Битай, яхшы бакъсанъыз, мытлакъа корерсинъиз...

Бу лафлар битер-битмез, эки алакъаргъа дамгъа келип къонды ве джеvizлерни чокъуп башладылар. Буны корьген Нефизе къартана не айтмагъа бильмеди, шашып къалды. Авучларыны бири-бирине урып:

— Киш, киш, ярамазлар, — деп къычырды. Къартанынъ сесинден урыккен алакъаргъалар учып кеттилер. Лякин бир-эки джеviz такъ этип ерге тюшти.

— Битай, энди корьдинъизми, джеviz хырсызы... ким? — деди Шевкет, буюк бир белядан къуртулгъан киби.

И. Эмиров

чая — эриш, айлаз, ярамаз
ботен — нафиле
ахыр — аран
урькмек — къоркъмакъ

1. Нефизе къартанай джеvizлерни не япты?
2. О, Шевкетни неде къабаатлады? Олар арасындаки субетни роллерге болип окъунъыз.
3. Джеviz хырсызы ким экен?

Меним мераметли битачыгъым (икяе)

— Битачыгъым, еринъизден турмайып ятынъыз, мен мектептен кельген сонъ, эв ишлерини озюм япарым, — деди торунчыгъы төшекте хаста яткъан битасына. Къызчыкъ мектебине ашыкъты.

Мектепте бу къызчыкъ дерслернинъ битмесини сабырсызлыкънен бекледи. О, эп эвде ятып къалгъан битасыны тюшюне эди. Эсап дерси оджасы бугунъ Наиленинъ алыны эслесе керек:

— Санъа не олды, Наиле? Суаллериме даима биринджи джевап бере эдинъ, бугунъ исе... — деди.

— Битам хаста, эвде янъгъыз къалды, — деди Наиле.

— Я ананъ, бабанъ къайда?

— Пахыл киби, олар узакъкъа аджеле ишнен кеттилер. Бильген олсалар, эбет, кетмез эдилер.

— Ойле исе, тез эвинъизге къайт, битанъа козь-къулакъл ол. Керек олса, экимни чагъырт, — деди оджапче. Наиле кельгенде, битасы юкъусырап ята эди.

Наиле ач олса керек, ашханеге кирип, къазанларны ачып бакъты. Бакъса, не корьсин, къазанчыкъта къыймалы лакъша шорбасы къокъуп, бувланып тура. Чайникте чай, къонада исе тилим-тилим кесильген отьмек. Наилечик шорба ашады, чай ичти. Сонъ яваштан битасы яткъан одагъа кирди. Бираз индемей отурды. Битасы козьлерини ачкъан арада, оны къучакълап опыти де:

— Ах, меним мераметли битачыгъым, хаста алынъызда аш пиширгенсинъиз. Сиз олмасанъыз, биз не япар эдик? — деди.

— Меним къадриме еткенинъ ичюн сагъл ол, тосунчыгъым. Сен менден де мераметлисинъ! Гъалиба, эртедже кельдинъ, ойле дегильми? — деди.

— Оджам кьайтарды...
— Оджанъ да мераметли адам экен. Дюнъяда мераметли адамлар чокъ олсун... — деп кьошты битасы.

И. Эмиров

- анънъыз
1. Наиленинъ битасына не олды?
  2. Къызчыкъ не ичюн дерслернинъ битмесини сабырсыз-лыкънен бекледи?
  3. Эсап дерси оджасы Наилеге не деди?
  4. Наиле ашханеге кирип, нени коръди?
  5. Наиле битасы яткъан одада не япты? Битасынен олгъан субетни дикъкъатнен окъунъыз. Икяенинъ эсас фикрини ифаделеген джумлени тапынъыз.
  6. Козь-къулакъ ол ибаресини насыл анълайсынъыз? Онъа манаджа якъын олгъан сёзни тапынъыз.

Ачкозь Мамут

Мамут вакъыт тапмагъандай
Даим отъмек ашай дерсте.
Тыпкъы, учь кунь ач къалгъандай
Шыплаштыра, дерс ёкъ эсте.

Сыныф онъа санки буфет,
Къарт эчкидай тыймай джагъы.
Джеби толу отъмек, къанфет,
Дерске ич де ёкъ мерагъы.

Оджа онъа суаль берсе,
Шашкъанындан чайнай къалем.

— Бильмей! — деп, балалар кульсе,
— Кулелер, — деп, эте элем.

отылек

Элем этме, достум Мамут,
Къарнынъ эвде тойсун ашкъа.
Сыныфта аш-сувны унут,
Дерсте бильги кирсин башкъа.

Э. Ибраим

шыплаштырмакъ — ныкътамакъ
джакъ — ченге
тыймакъ — токътамакъ
элем — опыке
къарын — къурсакъ
эсте — акълында

Шиирни ифадели окъунъыз.

1. Мамут дерсте не япа? Шиирден тапып окъунъыз. Онынъ арекетлерине кыймет кесинъиз.
2. Дерсте талебе не япмакъ керек? Фикирлеринъизни айтынъыз.

**Эдеплининъ ашагъаны корюнмез,
эдепсизнинъ — чалышкъаны.**

Аталар сёзюнинъ манасыны анылатынъыз. Эдепли сёзюне манаджа якъын олгъан сёзни тапынъыз.

Мени багъышланъыз...

(икяе)

Чанъ къакъылды. Оджапче экинджи раледе отургъан кесментик мучели огъланчыкъкъа козьлерини тикип:

— Дерс битти, эвлеринъизге кайтып, бироз раатлангъан сонъ, берильген вазифелерни япынъыз. Шевкет, сен къал, — деди.

Шевкет оджапчесининъ айткъанларыны эшиткени киби, эеджанланды. О, бундан эки кунъ эвель мектепте отькерильген муим бир тедбирден, даа догърусы, талакъадан къачкъаныны хатырлады. Шу куню оджапчесине сездирмей зувса да, Азизе оджа буны эп бир сезген. «Бакъ сен онъа, даа бу мектепке кельгенине эки ай олмаса да, энди балаларны танып алгъан», деп ойланды Шевкет.

Балалар чыкъып кеткен сонъ, Азизе оджа Шевкетке джиддий назар ташлап:

— Шимди сизинъ эвинъизге бараджамыз. Сеbebини пек яхшы анълайсынъ. Бу койге кельгеним эки ай... Чокъ ана-бабаларны танымайым... — деди.

Шевкетни гъам-къасевет басты. Эгер шу талакъа куню къачып кетмеген олса, бугунъ исе сыныфдашы Анифенинъ узун орьме сачларындан чеккелеп, къызчыкъны агълатмагъан олса, Азизе оджа оларнынъ эвине бармаз эди. Даа бир къасевет, ич бир шейни багъышламагъан бабасынынъ серт табияты эди. Эгер бабасы Азизе оджанынъ шикъетлерини эшитсе, ким бильсин не япар, атар-тутар, ачувланыр, Шевкетни копек масхарасы этер, пек афакъанланса, шамарлар да.

— Эвинъизге даа узакъмы? — деп сорады оджапче ёлда.

— Энди кельдик. Мына, кьаршымыздаки кьапу, — деди Шевкет эеджанланып.

Диван узеринде яткъан, сачлары кумюш ренкли кьартана кьапу ачылгъаны киби еринден турды. Кельген мусafirге отурмагъа ер косьтерди, ве онъа шубели назар ташлады.

— Бу сенинь битань олса керек, я, ана-бабань кьайдалар? — деп сорады оджапче.

— Бу битам, анам-бабам иштелер... — деп джевапланды Шевкет басыкъ сеснен.

Оджапче озь шикьетлерини башлады. Кьартана онъа козьлерини тикип, дикъкъатнен динълесе де, Азизе оджа айткъанларындан ич бир шей анъламады. Чюнки оджапче шикьетлерини озь ана тилимизде айтты, бундан да гъайры, кьартананынь кьулакълары пек агъыр эшите. Кьартана кьырымтатар тилини анъламаса да, агъыр эшитсе де, оджапченинь шикьетленгенини анълады.

— Балам, яхшы окъумакъ, тербиели олмакъ керек. Шимдики несильге шашам, буларгъа не етишмей? Оджапченинь сёзюнден чыкъма! — деди кьартана.

Шевкет эвге кьайтып киргени киби анасы онъа шубели назар ташлап:

— Кьомшу кьартана Мария Павловнанынь эвине кирип кеткениньизни корьдим. Ёкъса, бу янъгъыз, ихтияр кьадынгъа бир ярдым бердинъизми? Ойле олса, савап иш эткенсинъиз, — деди.

Шевкет хайли вакъыт индемеди.

— Не олды, агъзынъа сув алдынъмы?

— Анам, аначыгъым, ялварам, бабама айтманъыз, олгъаны киби икяе этерим.

— Анавы талакъа куню къачкъаным, бугунь Анифечикнинь сачларындан тартып, оны агълаткъаным ичюн, эм сизнен таныш олмакъ ичюн оджапчемиз сизге барайыкъ, деди. Лякин мен онъа ялан айтып, кьомшумыз Мария Павловнанынь эвини косьтердим.

— Ах, сени, яланджы, доландырыджы. Бизни масхара эттинъ. Тез ол, бар да, оджапченъден, Мария Павловнадан афу сора, акс алда... Бабанъ санъа турналарнынъ къонгъан ерини косътерир, — деди анасы. — Шевкетимиз яхшы окъуй, тербиели, догъгъан кунюне велосипед багъышлармыз, деген фикирде эдик. Энди исе, алдынъ хыяр!..

Шевкет чантасыны ташлап, мектепке чапты. Озю окъугъан сыныф одасынынъ къапусыны къакъты. «Киринъиз», — деген назик сесни эшиткен сонъ, яваштан, ымпыстымпыс ичериге кирди. Талелелернинъ дефтерлерини тешкерип отургъан оджапчеси Шевкетке тааджипли назар ташлады.

— Азизе оджа! Мени багъышланъыз, сизден афу сорамагъа кельдим. Сизге ялан айттым, къомшумыз Мария Павловнанынъ эвини, бизим эв, дедим. Меним анам пек сезгек, чырайыма бакъып, эеджанлы алымны сезди. Сонъ сорады. Догърусыны, олгъаны киби айтмагъа меджбур олдым. Анам пек афакъанланды. «Шимдиден тези ёкъ, бар да оджапченъден афу сора, бир даа ялан айтмайджагъынъа емин эт!» — деди. Иште, кельдим. Азизе оджа! Мени багъышланъыз, — деди, янакъларындан чыбырмакъта олгъан козьяшларыны силип. — Энди ич ялан айтмам.

И. Эмиров

тедбир — мерасим
турналарнынъ къонгъан ерини косътерир —
ачувланыр, тазирлер
хайли вакъыт — баягъы вакъыт
афакъанланмакъ — ачувланмакъ

1. Оджапче Шевкетке не деди?
2. Шевкет не ичюн эеджанланды? О неге къасеветленди?
3. Огъланчыкъ оджапчени кимнинъ эвине кирсетти?

4. Къартана озюни насыл алып барды? О, Азизе оджа айткъанларыны анъладымы? Шевкетнен анасынынъ субетини метинден тапып, роллер боюнджа окъунъыз. Шевкетнинъ арекетлерине кыймет кесинъиз.

Яланнынъ ёлу кыскъадыр.

Аталар сёзюнинъ манасыны анълатынъыз.

Эки дост

Эки тамчы сувдай бенъзей
Бектемирге Гулизар.
Низам бозувда да даим
Эгиздай бирдир олар.

Дерс вакътында тынч отурмай
Зияде шох Гулизар.
Башкъалары кульсин дее
Я «ат» ола, я «сансар».

Бектемир де олгъан инат,
Бир шей айтсанъ, динълемей.
Оджа дерсни анълаткъанда
Достуна да динълетмей.

Тенеффюске чыкъкъанынен
О — къараман! О — батыр!
Чагъырсанъ тахта янына
Къафа бом-бош, там-такъыр.

— Ким эв ишини япмагъан?
— Бектемир ве Гулизар...
Себебини сорсанъ, олар
Бинъ бир масал токъуйлар.

Шамекликте энъ огделер,
Энъ артталар окъувда!

А. Сеногъул

бенъземек — ошамакъ
шоx — чая, эриш
къафа — баш
масал токъуйлар — *мында*: ялан уйдуралар
шамек — маймун

Шиирни ифадели окъунъыз.
1. Бу шиирде кимлер акъкъында айтыла?
2. Гулизар насыл кызычыкъ? О, дерсте озюни насыл алып бара? Я Бектемир? Шиирнинъ мундериджесине эсасланып, икяе этинъиз.
3. Низамны бозгъан талелелер окъувда насыл олалар?
4. Я сизинъ сынфынъызда Бектемирнен Гулизаргъа бенъ-зеген балалар бармы?

***

Кеч кузьде япракълар тѣкюле ельден,
Шу чыплакъ тереклер чиркин корюне.
Джамларны сарсыта ель тыпкъы эльнен,
Дерсинъ о, кирем, дей эвнинъ тѣрюне.
Э. Ибраим

***

Титислене эр бир якъ,
Сувукъ арта кунь-куньден.
Бузлап башлай таш-топракъ
Къара кышнынъ огюнден.
Ю. Темиркъая

сарсытмакъ — къалтыратмакъ, титретмек
артмакъ — *мында*: кучълеше

Шиирлерден парчаларны дикъкъатнен окъунъыз.
Муэллифлер кеч кузьнинъ аляметлерини насыл тасвир-лейлер? Метинлерге эсасланып, кеч кузь акъкъында 4—5 джумле уйдурыв, дефтеринъызге язынъыз.

БИЛЬГИЛЕРИНЪИЗНИ ТЕШКЕРИНЪИЗ!

1. «Мераба мектеп» шиирини ким язды?
а) Р. Муедин; б) Р. Бурнаш.
2. «...Урьмет къазанмакъ ичюн
окъумакъ керек эр кунь!...» сатырлары къайсы
шиирден алынган?
а) Талелелер ичюн он муим къаиде;
б) Мектепке.
3. Китап акъкъында бир къач аталар сёзюни хатыр-
ланъыз.
4. «Бизим мектебимиз» мевзусында инша язынъыз.
Мектебинъизнинъ ресимини япынъыз.
5. А. Герайбай насыл икяени язды?
а) «Джеviz хырсызы ким?»;
б) «Балкъурт ве кобелек».
6. Къайсы шиирде муэллиф мектепни ананен къыяс-
лай?
а) «Сепетли къартий»;
б) «Мектеп — меним кунешим».
7. «Инша» икяесиндеки къызчыкънынъ ады не эди?
а) Анифе; б) Мавиле.
8. Бу парча къайсы икяеден алынган?
*«Олар баарьде догъар, язда яшар, кузьде исе сара-
рып солалар. Бираз вакъыттан сонъ, бутюн багъ-багъча,
орманлар — эр ер бунынъ киби сары, къырмызы тюслерге
бояныр».*
а) «Мени багъышланъыз...»;
б) «Япракълар сарарды».
9. «Шемсие» икяесинде Дилярагъа шемсиени ким
багъышлады?
а) эмджеси; б) къартбабасы.
10. «Мени багъышланъыз...» икяесинде огъланчыкъ-
нынъ ады недир?
а) Юнус; б) Шевкет.

Бу ватаннынъ чамлары, дагълары бизим,
Чайыры, байыры, къырлары бизим.
Бизимдир зумбюли эм мелевшеси,
Къобалары, дереси, яйласы бизим.

Н. Мустафаев

Шиирни ифадели окъунъыз.
Бу шиир сизде насыл дуйгъулар догъура?

Ресимге бакъынъыз. Анда нелерни коресинъыз? Ярдым-
джы сёзлерге эсасланып, 4—5 джумле уйдурынъыз ве деф-
теринъызге язынъыз.

Ярдымджы сёзлер: Къара денъиз, дагълар, чам
тереклери, сельбилер.

ТАРИХИЙ ВЕ ЕКЯНЕ ВАТАНЫМЫЗ

Эр бир адамнынъ озь Ватаны бар. Бу ерде о догъа, осе, яшай. Инсан тек Ватанында озюни тынч ве сербест дую. Балыкъ — сувсуз, кьуш — авасыз, инсан исе Ватансыз яшап оламаз.

Къырым — бизим тарихий ве екяне Ватанымыз, баба-деделеримизнинъ топрагъы. Бу топракьта къырымтатар халкъы асыл олды. Халкъымызнынъ озь темсиллери бар. Бу онынъ миллий байрагъы, тамгъасы ве гимни. Байрагъымыз мавы тюсте. Онынъ тюсю темиз кокни, мавы денъизни анъдыра. Байрагъымыздаки тамгъа теразе шеклинде. Теразе — адалет темсили. Белли эрбабымыз Номан Челебиджиханнынъ «Ант эткенмен» шири халкъымызнынъ гимнине чевирильди.

Халкъымызда Ватан акъкъында бойле аталар сёзлери бар: «Ватан — экинджи анань», «Ватансыз адам — къанатсыз кьуш».

Бизим зенгин ве дюльбер тилимиз бар. Биз озь ана тилимизни яхшы бильмек, эр вакъыт озь ана тилимизде лакъырды этмек борджлумыз. Тиль олмаса, халкъ олмаз!

М. Сеттарова

дуймакъ — сезмек
сёйлемек — айтмакъ
гимн — медхие

1. Ватан бу недир?
2. Инсан не ерде озюни тынч ве сербест дую?
3. Бизим тарихий ве екяне Ватанымыз недир?
4. Халкъымызнынъ насыл темсиллери бар? Олар акъкъында икяе этинъиз.

Метиннинъ сонъки парчасыны тапып, ифадели окъунъыз ве эзберленъиз.

Къуш ювасыз олмаз, инсан — эвсиз.

Ватансыз адам — йырсыз бульбуль.

Халкънынъ бир эви бар, о да — Ватан.

Эр кеске озь Ватаны татлы.

1. Аталар сёзлерини бир къач кере окъунъыз. Акълынъызда тутуп, дефтеринъызге язынъыз. Бу аталар сёзлери не акъкъында?
2. «Ватан» шииринден сатырларны окъунъыз. Бу шиирни ким язды? Хатырланъыз.

Турначыкъ къанат къакъып,
Деди бизлерге бакъып:
— Энь яхшы ер мындадыр,
Энь гузель ер Ватандыр!

Ватан

Къырым — бизим Ватанымыз,
Ватан — бизим Анамыз.
Биз Ватанны бу дюнъяда
Энь мукъаддес саямыз.

Мында асыл олды халкъым,
Шекилленди тилимиз.
Дагъы, ташы сёйлеп тура —
Будыр бизим илимиз!!!

Козьяш чешме, Хансарайы,
Абиделер, дюрбелер...
Мында олар бизге мирас,
Гоньюльге рух берелер.

Мында эр шей бизимкидир.
Мында ер, кок бизимдир.
Ватан — бизим Анамыздыр,
Анамыз — бу Ватандыр.

И. Асанин

мукъаддес — азиз
асыл олмакъ — пейда олмакъ
мирас — несильден несильге кечкен байлыкъ
гоньюль — юрек, къальп
иль — дияр, ульке, мемлекет

- Окъунъыз.
1. Бу шиирде муэллиф нени алгъышлай?
  2. Ватанымыз акъкъында муэллиф не дей?
  3. Халкъымыз, тилимиз акъкъында айтылгъан бейитни тапып окъунъыз ве музакере этинъиз?
  4. Шиирде насыл тарихий абиделернинъ адлары анъылгъан?

Шиирни эзберленъиз. Сиз яшагъан ерде насыл тарихий абиделер бар? Оларнынъ адларыны огренинъиз.

Алтын бешик (эфсане)

Къадимий заманларда Къырымда кичик бир падишалыкъ олгъан. Падишанынь озю пек къарт экен. Бу дияр о вакъытта да пек гузель экен. Денъиз ялысындан та къаяларнынъ этегинедже — эр ер багълыкь-багъчалыкъ.

Багъчаларда, чайырларда олмагъан емиш ёкъ экен. Къойлар да пек чокь олгъан. Олар къырлар устюнде, яйлаларда отлай экенлер. Бал да пек чокь ола экен. Падишалыкънынъ халкъы ишкир олгъан. Олар емиш осьтюрген, айван асрагъан, балыкъ туткъан, тары сачкъан ве кетен токьугъанлар. Шай этип, адамлар озь-озьлерини кечиндиргенлер. Беш вакъыт намаз къылып, Алланынь бергенине шукюр этип, тынч яшай экенлер.

Падишанынь сарайы Алупкада ерлешкен. Падишанынь айнынъ он дёртю киби дюльбер Зоре деген къызы бар экен. Киеви де пек акъыллы, эр шейни беджерген, кучлю бир батыр экен. Торунчыгъы догъгъанда, падиша онъа эждатларындан къалгъан ве шу къабиле ичюн энъ къыйметли олгъан алтын бешик багъышлай. Бу бешик озь-озюнден саллана ве айненни чала экен.

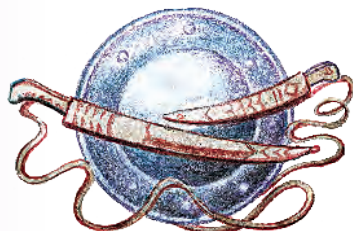
Дагъда кезген айдутлар къарт падишада бойле сырлы алтын бешик олгъаныны эшителер. Олар бешикни озьлерине алмакъ истейлер. Шу себептен падишанынь сарайына уджюм этелер. Падишанынь аскерлери аз экен. Оларгъа падишанынь киеви етекчилик япа. О, айдутларнен батырларджа куреше. Лякин айдутлар чокь экенлер. Падишанынь киевини енъип башлайлар. Онынъ аскерлери къырылып биткен сонъ биле, о, айдутларнен бир озю куреше. Падишаны, севимли Зоресини ве огьулчыгъыны

сонъки нефесине къадар къорчалай. Амма бир айдутнынъ зеэрли окъу бу батыр огъланнынъ юрегине саплана. Падишанынъ киеви эляк ола.

Падиша эждатларындан къалгъан алтын бешикни айдутлардан къуртармагъа истей. Шунунъ ичюн къызыны ве торуны яткъан шу бешикни алып, ер тюбюнден кеткен гизли кечиттен Исар-Къая устюндеки къобагъа барып гизлене. Олар анда ачлыкътан чекишип олелер. Оледжекке якъын къарт падиша алтын бешикке ойле бир ырым япкъан ве тылсымлагъан ки, о, инсан козюне корюнмез олгъан.

Иште, эвель заман адамлары, кимсеге корюнмеген шу алтын бешик кучлю ельден саллана ве айненни чала, дегенлер. Онынъ тылсымы падишанынъ киеви киби намуслы, темиз къальпли, халкъ ичюн джаныны аямайджакъ, джесюр ве къоркъубильмез бир батыргъа ачыладжакъ эмиш. Лякин оны бу вакыткъадже кимсе корьмеген ве кимсе оны тапып оламагъан.

емиш — мейва

озь-озьлерини кечиндирмек — *мында:*

озь-озьлерини бакъмакъ манасында

айненни — бешик йыры

ырым — этне

1. Къадимий заманларда Къырымда насыл падишалыкъ олгъан?

2. Падишалыкънынъ халкъы насыл яшагъан?

3. Падишанынъ сарайы къайда ерлешкен?

4. Падишанынъ кими бар экен?

5. Падиша торунчыгына не багышлай?
6. Дагыда кезген айдутлар не япалар?
7. Падишанын киевине не ола?
8. Падиша алтын бешикни къртармакъ ичюн не япа?
9. Алтын бешикнин тылсымы кимге ачыладжакъ?

Догъган еринь — алтын бешик.

Бу аталар сёзюнинь манасы эфсаненин мундериджесине келишеми? Анълатынъыз.

Бизим чайырлар

Чайырларда ювезлер,
 Пытакълары букюльген.
 Фындыкъ ве эм джеvizлер
 Пишип, ерге тёкюльген.

Къартанамнен джыйдыкъ биз
 Ахлап, фындыкъ эм джеviz.
 Таванларгъа астыкъ биз
 Топ-топ ювез, билинъиз.

Дагълар пек зенгин бизде,
 Сувлар шырылдап акъа.
 Думан олса денъизде,
 Кунеш куле дагъларда.

С. Эмин

чайыр — тогъай, чимен
 ахлап — кийик армут

Шиирни ифадели окъунъыз.

1. Чайырларда ве дагъларда нелер осе? Шиирге эсасланып, джевап беринъиз.

2. *Кунеш куле дагъларда* сатырынынь манасыны насыл анълайсынъыз?

Шиирни эзберленъиз.

Дагъларда (йыр)

Дагъларгъа бардым,
Бол нефес алдым.
Къая-ташны, денъиз, багъны
Гонълюмнен сардым.
Онынъ авасы!
Онынъ сефасы!
Эгер менден сорасанъыз,
Динъленъ авасын.

Багълама:

Бу дагълар гузель,
Бу багълар гузель,
Бу дияр гузельдир.
Бу денъиз гузель,
Бу къырлар гузель,
Урь Ватан бизимдир!

Дагъларгъа бардым,
Даа барарым.
Достларымнен шень-шерамет
Ойнар-йырларым.
Онынъ авасы!
Онынъ сефасы!
Эгер менден сорасанъыз,
Динъленъ авасын.

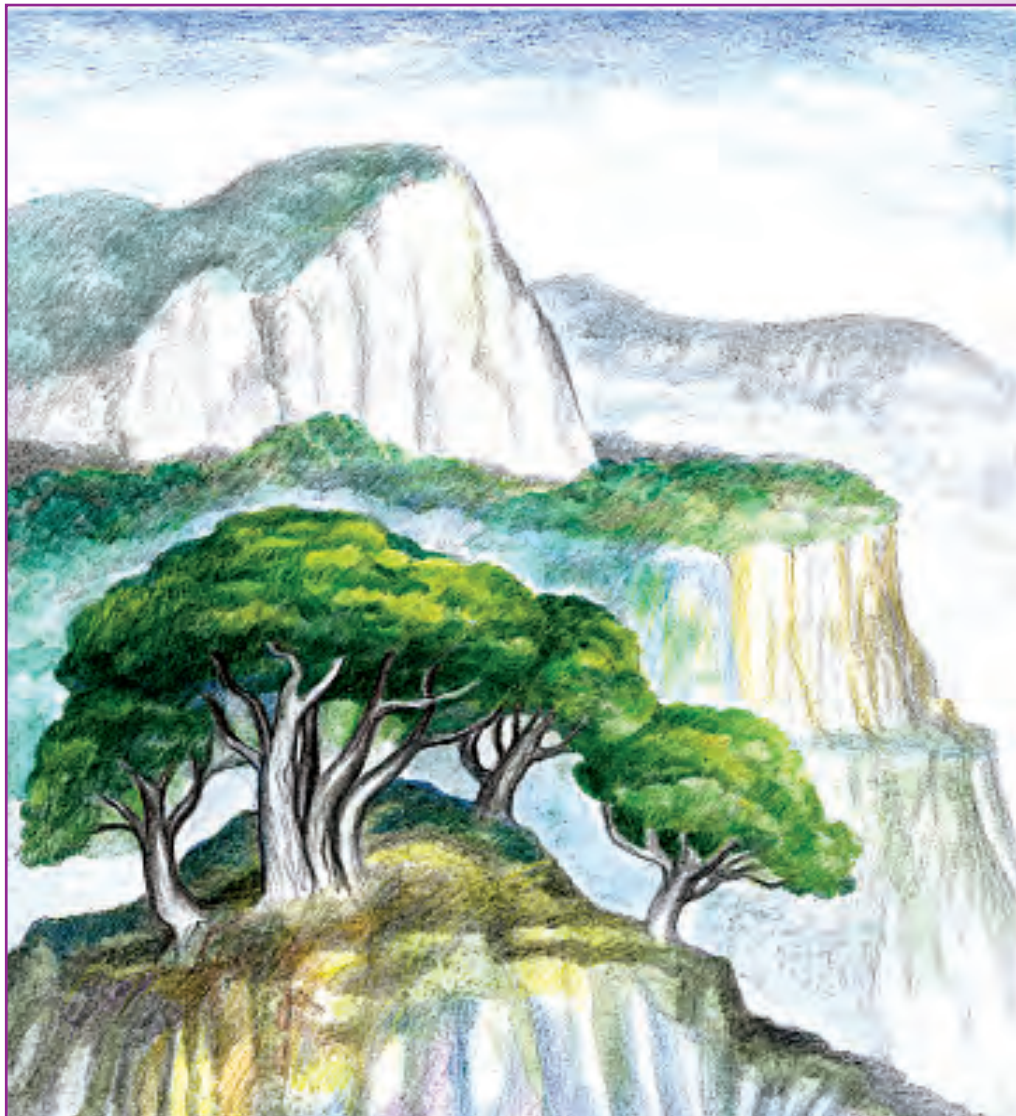
Багълама.

Ф. Алиев

Йырны сыныфта огренинъиз.

Ресим узеринде иш

1. Ресимде не тасвирленген?
2. Къырым дагълары насыл?
3. Дагъларнынъ тёпелери ненен орътюльген?
4. Дагънынъ тёпесинде насыл тереклер осе? Оларнынъ корюнишини тасвирленъиз.

Суаллерге ве ярдымджи сёзлерге эсасланьп, кыскъа икяе тизинъиз: *юксек, сарп, учурьмлы, ешилъ, отлар, осюмликлер, чам тереклери.*

Икяени дефтеринъизге язынъыз. Серлева къоюнъыз.

***

Селям санъа, ана-Ватан!
Сени джандан севемиз.
Топрагъынъда, гузель Ватан,
Сербест, джошкъун кеземиз.

Ярашсын деп, гуллер сачтыкъ,
Танъ аткъанда гуллейлер.
Бютюн дюнъя узеринде
Сенинъ адынъ сёйлейлер.

А. Решат

Шиирни ифадели окъунъыз.

1. Шиирде насыл дуйгъулар ифаделене?
2. Ватан акъкъында даа насыл шиирлерни огрендинъиз?
3. Аталар сёзлерини хатырланъыз ве девам этинъиз.

Ватан — экинджи ... .

Ватансыз адам — къанатсыз ... .

Эр кеске озь ... ..

БИЛЬГИЛЕРИНЪИЗНИ ТЕШКЕРИНЪИЗ!

1. Къырымтатар халкъы къайда асыл олды?
2. Миллий байрагъымыз насыл тюсте?
3. Байрагъымыздаки тамгъа нени бильдире?
4. «Ант эткенмен» шиирини ким язды?
5. Аталар сёзлерини девам этинъиз:
Ватансыз адам — ... .. .
Догъгъан еринъ — ... .. .
6. «Ватан» шиирини ким язды?
7. Берильген джумле къайсы эфсанеден алынгъан?
Джумледе не акъкъында айтыла?
Онынъ талсымы падишанынъ киеви киби намуслы, адалетли, темиз къальпли халкъ ичюн джаныны аямайджакъ, джесюр ве къоркъубильмез бир батыргъа ачыладжакъ эмиш.
8. Къайсы шиирде къырым дагъларында оськен емишлер акъкъында айтыла? Шиирлернинъ адыны айтынъыз.
9. Бу сатырлар къайсы шиирден алынгъан:
Бутюн дюнья узеринде
Сенинъ адынъ сёйлейлер.
10. Сыныфта «Къырым — меним Ватаным» мевзусында ресимлер сергисини азырланъыз.

ХАЛКЪ АГЪЫЗ ЯРАТЫДЖЫЛЫГЪЫ

Айненни (бешик йыры)

Багъчада кърдым салынджакъ, айненни,
Кельген-кечкен саллайджакъ, айненни.
Элине бердим оюнджакъ, айненни,
Юкъламаз бу балачыкъ, айненни.

Багълама:
Айя, айя, айя, ай,
Юкъла, балам, сен.

Огълунъ олса — бир бахттыр, айненни,
Къртайгъанда таякътыр, айненни.
Пенджереге къапакътыр, айненни,
Къранлыкъта чыракътыр, айненни.

Айненнини окъунъыз. Экинджи бейитнинъ манасыны
оджанъызнен берабер музакере этинъыз.
Айненнини йырламагъа огренинъыз.

Айненни — бу бешик йыры. Айненни дюльбер ма-
къамнен, ашыкъмайып, юректен йырлана. Ана баласыны
юкълаткъанда, айненни айта. Бала анасынынъ айткъан
айненнисини динълеп, татлы ана тилининъ сесине алыша,
ана тилини огрене.

Манелер

Мане, мане, манелер,
Бахт кетирген баарьлер.
Багъ-багъчада къокъу сачар
Мор мелевше, зумбуллер.

Къыбла якътан эссе еллер,
Ягъмур ягъар, келир селлер.
Эрте саба йырын йырлар
Сыгъырчыкълар, бульбуллер.

Ёл боюнда лялелер
Бизге боюн эгелер.
— Хош кельдинъиз, мусафир!
Эгиль, бизни ал! — дейлер.

Боюн

Йыр — тюркю
къыбла — дженюп

Окъунъыз. Манелерде насыл мевсим акъкъында айтыла?
Бир бейитни огренинъиз.

Эвель заманларда къырымтатар халкъы тойларда,
джыйын ве байрамларда **чынъ** ве **манелер** айткъан. Чынъ
ве манелерде инсанлар озь дуйгъу-фикирлерини, арзу-
истеклерини бильдирелер.

Аталар сёзлери

1. Багъны бакъсанъ — багъ олур,
Бакъмасанъ — дагъ олур.
2. Иште терлемегеннинъ къазаны къайнамаз.

3. Яхшынен дост олсанъ, мурадынга етерсинъ.
Яманнен дост олсанъ, масхарадан бетерсинъ.

4. Сёзюньнен ишинъ бир олсун.

масхара

5. Догърулыкъ кунештен айдындыр.

мурат — ниет, макъсат
айдын — рушен

Аталар сёзлерини дикъкъатнен окъунъыз. Оларнынъ манасыны анылатынъыз.

Аталар сёзлери инсанларгъа огют бере, насиатлай, догъру ёл косьтере.

Аталар сёзлерининъ догъру я да кочъме манасы ола.

Тапмаджалар

1. Бир ерде атеш яна
Бутюн дюньяны къыздыра.

2. Джамгъа бенъзер, джам дегиль,
Эльмаз иле кесильмез,
Сыджакъ корьсе, ёкъ олур,
Асла изи билинмез.

бенъземек

3. Озю шинген, сув дегиль
Акь олса да, кьар дегиль.

Тапмаджаларны дикъкъатнен окъунъыз.
Джевапларыны тапынъыз.

Тапмаджанынъ джевабыны тапмакъ ичюн исе фикир этмек, тюшюнмек, чокъ шей бильмек керек.

Къайдан бильдинъ? (лятифе)

Куньлернинъ биринде Насреддин оджа достуна мек-тюп язгъанда, къомшуларындан бири келе де, аркъасындан онынъ язгъанларыны окъуп башлай. Буны дуйгъан Насреддин оджа мектюбини шойле девам эте:

— Къыйметли достум! Санъа чокъ шейлер язаджакъ эдим, амма бир юзьсюз адам аркъамда турып, утанмадан меним язгъанларымны окъуй.

Насреддин оджанынъ къомшусы бу языларны окъугъанынен, ачувланып багъыра:

— Бу насыл шейдир? Сен не ичюн манъа юзьсюз дейсинъ?

— Башкъасынынъ мектюбини окъугъан адамгъа юзьсюз демей даа не дерлер?

— Мен сенинъ мектюбинъни окъумадым.

— Окъумасанъ, сенинъ акъкъынъда язгъанымны къайдан бильдинъ?

юзьсюз — бетсиз
багъырмакъ — кычырмакъ

Лятифени окъунъыз.

1. Насреддин оджанынъ язгъанларыны ким окъуй?
2. Буны дуйгъан Насреддин оджа мектюбини насыл сёзлернен девам эте?
3. Насреддин оджанынъ къомшусы неге ачувланды?
4. Насреддин оджа онъа насыл джевап берди?

Лятифени роллерге болип окъунъыз.

Лятифе — бу шакъалы, кулюнчли, кинаели, лякин терен маналы къыскъа икяедир.

Бир бардакъ дерт (масал)

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, бир байнен бир фукъаре къомшу олып яшагъан экен. Къаранлыкъ тюшкени киби, бай аилесинен берабер эвге къапалып, азбаргъа балабан борюбогъаз копегини йибере экен. Дивар артындаки къомшусы исе яз акъшамлары азбарда софра къурып, чалгъы чалып, шень-шерамет яшай. Бай кимерде копек авулдысына азбаргъа чыкъкъанда, фукъаренинъ шеньлигини корип, шашып къала.

— Олян, къомшу, — дей бай бир кунъ фукъареге, — сенинъ джебинъде, ярым саат къармаласам, бир капик тапылмаз. Ойле экен, сенинъ къорантанъа бу къадар шеньлик къайдан келе?

— Меним алчакъ эвим олгъан сонъ, ашым олгъан сонъ, чапкъалап юрьген балаларым олгъан сонъ, меним даа не къасеветим бар? — джевап бере фукъаре.

— Сенинъ балаларынъ тезден бойгъа еткен йигитлер оладжакълар. Сен оларнынъ келеджегини де тюшюн. Мен санъа бир бардакъ алтын багъышлайым, огъуллерынъ ичюн сакъла, — дей бай ве фукъареге бир бардакъ алтын бере.

Фукъаре алтынны эвине алып келип, апайы ве балаларына косътере. Олар алтынны не япмагъа бильмейип, ахыр-

сонъу азбарнынъ бир кошесине комелер ве бутюн вакъыт сакъынып, къаравуллайлар.

Шу кунъден башлап фукъаренинъ азбарында не кулъкю, не де чалгъы эшитиле. Гъарип фукъаре тѣшегине кирген сонъ да, козьлерине юкъу кирмей. Бай къомшусы исе, оны корьген сайын, янындан кулюмсиреп кече. Айнынъ битер геджеси бу ал фукъаренинъ джанына тийди.

О, алтын толу бардакъны байгъа алып келе де:

— Ма, ал бу бахшышынынъ! Сен манъа бир бардакъ алтын дегиль де, бир бардакъ дерт багъышлагъан экенсинъ, — дей ве алтын толу бардакъны ташлап, чыкъып кете. Бираздан сонъ фукъаре азбарындан кене эвелькиси киби кулъкю, шеньлик ве чалгъы сеслери эшитиле.

дерт — къаарь-къасевет *манасында* козьлерине юкъу кирмей — юкълап оламай джанына тийди — бездирди

1. Бай насыл яшагъан? Я фукъаре?
2. Бир кунъ бай фукъаре къомшусына не дей?
3. Фукъаре насыл джевап бере?
4. Бай фукъареге не бере?
5. Фукъаре бир бардакъ алтынны не япа? Метинге эсасланып, икяе этинъиз.

Муаббетлик олмаса, зенгинликтен не файда?

Муаббет аят — узун омюр.

Муаббет къорантагъа беля япышмаз.

Аталар сѣзлерини окъунъыз. Маналарыны анълатынъыз.

Отъмекке урьмет (ривает)

Бир заманларда кьой бакъып юрьген бир чобан сув-сагъан кьойларны дагъдаки Къадым-чокъракъ башына айдап келе. Сюрю сув ичип тойгъан сонъ, чобан оларны талдагъа айдай да, уйлелик ашамагъа отура. Чантасындан отъмек, пенир, сарымсакъ, татлы согъан ве туз чыкъара.

Отъмекни сарымсакълап, чокъракъ сувунда джибитип ашагъанда, отъмек уфачыгъы ерге тюше. Чобан оны ярым кунъ кыдыра, лякин тапып оламай. Къаранлыкълашып башлай. Чобан:

— Энди ярын кыдырырым, джемаат малыны эвге алып къайтмакъ керек, — дей ве элиндеки ыргъакълы таягъыны отъмек уфагъы тюшкен ерге саплай, кьойларыны айдап эвге къайта. Экинджи куню кене шу отъмек уфагъыны тапмакъ ниетинен кьойларыны, махсус, шу чокъракъ тарафкъа айдай. Келип бакъса, таягъы сап-сары алтынга чевирилген. Чобан таягъыны ала ве къувангъанындан ойнамагъа башлай...

Акышамгъа кене кыойларны койге айдап келе. Онынъ элиндеки таягыны корьген кой джемааты шаша.

Арадан бир кыач кунь кечкен сонъ, чобаннынъ озь эви, азбары пейда ола. Эвленмекнинъ пешине тюше, кыыз сайлап башлай...

талда — кунеш тиймеген ер
махсус — аселет

1. Чобан сувсагъан кыойларны не ерге айдап келе?
2. Ашагъанда, отьмек уфачыгына не ола?
3. Чобан отьмек уфагы тюшкен ерге нени саплай?
4. Экинджи куню таягына не ола?

***

Буны корьген бай кыомшусы:

— Бу олмайджакъ чобан бу кыадар барлыкъны кыайдан алгъан экен? Даа меним кыойларыма бир хиянетлик япмагъайды, — деп, онынъ эвине келе ве барлыгынынъ кыайдан кельгенини соращтыра...

Чобан ич сакъынмайып, олып кечкенлернинъ эписини айта. Огъланнынъ икяесини динълеген бай: «Олян, о учь куньлюк кыатты отьмекни алып баргъан экен. Мен керек олса, бир фурун тазе отьмек пиширип алып барырым, эльбет, отьмек чокъ олгъан ерде онынъ уфакълары да тюше биле. Демек, не кыадар отьмек уфагы чокъ тюссе, о кыадар да алтын олмакъ мумкюн», дей бай озь-озюне.

Саба эрте отьмеклерни чувалгъа толдурып, чобан айткъан чокъракъ янына бара. Сув четинде отурып, яхшы ашап тоя, отьмек уфакъларыны корьмеген адам киби ерге тюшюре ве баскъалап кече. Сонъра алтын чокъ олсун деп, бир кыач кыалын ве узун сырыкъ кетирип, шу отьмек уфакълары тюшкен ерге саплап, эвге кыайта.

Шу гедже козюни юммай, сабаны беклей. Ниает, саба олып, кунеш догъа. Бай алель-аджеле дагъгъа ашыкъа. Чокъракъ тарафкъа ёл ала.

Чокъракъкъа якъынлашкъанда, бакъса, тюневин ерге сокъып кеткен сырыкълары даа зияде къалынлашкъанлар ве пытакълангъанлар. Буны корьген бай:

— Олян, амма да чокъ алтыным оладжакъ, ана энди байларнынъ байы олурым! — деп, къуванып сырыкъларнынъ янына баргъанда, олар бирден джанланып, байны яхшы этип чубукъламагъа башлайлар. Ойле чубукълайлар ки, эр ери шише, урбалары чул-чубур ола. Неге огърагъаныны анъламагъан бай, ахылдап-охылдап, эвине къача...

Арам ниетли, ачкозь бай пайыны ала ве отъмекнинъ уфагъына биле урьмет этмек керек олгъаныны анълай.

барлыкъ — байлыкъ, зенгинлик
сырыкъ — сопа
огърамакъ — агъыр алгъа тьушмек

1. Бай къомшусы чобандан нени сораштыра?
2. Бай не макъсатнен чокъракъ янына бара? Масалдан тапып окъунъыз.
3. Не ичюн сырыкълар джанланып, байны чубукъламагъа башлайлар?
4. Бай нени анълай?
5. Чобан ве байны тенъештиринъыз. Япкъан арекетлерине къыймет кесинъыз.

Арзы кыыз (эфсане)

Къадимий заманларда Кырымда Мисхор коюнде Абий-агъа деген бир койлю яшагъан. О, сабадан акъшамгъадже белини котермейип, багъчасында, бостанында чалышкъан, алма, шефтали асрагъан.

Абий агъанынъ айнынъ он дёртю киби дюльбер Арзы деген кызы бар экен. Къарт эр шейден зияде къара козлю кызыны севе экен.

Куньлер кече. Арзы эп дюльберлеше, акъыллы ве чебер ве бир кыыз ола. Сачлары белинден ашагъы тюшкен, козълери комюр парчалары киби къап-къара, дудакълары вишне тюсю киби, янакълары нар киби кырмызы экен. Арзы баба юртунда, ана-бабасынынъ янында ойнап-кулип яшай. Онынъ шенъ кулюши эр ерде эшитиле. О, озюнинъ шенъ тюркюлерини йырлап, ялыдаки чешмеге барып келе экен. Арзыны койде эр кес бегене, онъа сукълана экенлер.

Кель заман, кет заман. Арзы етишкен кыыз ола. Абий агъанынъ эвине къудалар кельмеге башлай. Амма Абий агъа: «Кызым даа яштыр», — деп, оларны кулер юзьнен къайтара экен.

Арзынынъ артындан авлангъан, эр бир адымыны бакъып юрьген ве койге чокъ келип кеткен айнеджи къарт Али баба олгъан. Али баба Анадола ялыларындан Мисхоргъа алыш-вериш ичюн сыкъ-сыкъ келип кеткен базиргян, елькенли гемининъ саиби экен. Адамларнынъ айткъанларына коре, Али баба ялы бою койлеринден дюльбер кызыларны хырсызлап, паша сарайларына сата экен. Али баба биринджи кере Арзыны чешмеден гугюмнен сув алгъан вакътында коре.

Бир кунь Арзы чешме янына сув алмагъа бара. Анда къомшу койде яшагъан Эмирасан деген йигит Арзыны корип онъа севда ола. Арзы да Эмирасанны бегене. Бираздан йигит Арзыгъа къуда ёллай. Абий акъайны эфкъар

сара. О, кызым кѡмшу койге кетеджек деп, яныкълай.
Лякин Арзынынъ юрегиндеки дуйгъуларны анълагъан
сонъ разы ола. Гузель Арзыны нишанлайлар.

сачлары белинден ашагъы тюшкен — сачлары
пек узун
етишкен кыыз — кемалына еткен кыыз
эфкяр — гъам, къайгъы, кедер

1. Мисхор коюнде ким яшагъан?
2. Абий агъа ненен огърашкъан?
3. Эр шейден зияде Абий агъа кимни севе экен?
4. Арзы насыл бир къыз экен? Метинден тапып окъунъыз.
5. Али баба ким олгъан? О, Арзыны биринджи кере не вакъыт коре?
6. Арзыгъа ким севда ола? О, не япа?

***

Той куню етип келе. Абий агъанынъ эвине аман-аман бутюн кой халкъы топлана.

Шенъ яшлар ве къызлар дам тепелеринде хоран тепелер, тюркюлер йырлайлар. Олар манелер айтышып, явлукъ алышып-берише экенлер.

Сабагъа якъын Арзы, гугюмини алып, чешменен сагълыкълашмакъ ичюн денъиз ялысына бара. Чешменинъ суву шырылдап гугюмнинъ ичине акъкъанда, бирден, бириси мышыкъ киби онынъ огюне сычрап тюше. Арзы багъырмагъа башлай. Хаин хырсызлар онынъ агъызыны къапатып, негедир сарып багълайлар ве къайыкъкъа быракълар. Оларнынъ башы Али баба экен. Арзынынъ ана-бабасы, койдешлери ялыгъа чапып кельгенлеринде, Али бабанынъ къайыгъы энди денъизде эди. О, Арзыны узакъ Истанбулгъа алып кете эди.

Бутюн кой Арзыгъа яныкълап къала. Чешме суву да эксиле ве козьяшлары киби тамчы-тамчы тама.

Истанбулда исе Али баба Арзыны султангъа сата. Сарайда Арзынынъ алы белли эди. Къыйметли дюльбер урбалар, лезетли ашлар оны севиндирмей. Арзы озь коюни, ана-бабасыны, севгилисини пек сагъына ве асретлик чеке. Атта огълунунъ догълугъаны оны тынчландырмай.

Арадан бир йыл кече. Арзынынъ асретлиги эп арта. Мисхор кызы ялыдаки юксек минареге чыкъа да, огълуну

багърына басып, кендисини денъизге ата. О, денъизде сув анасы ола.

Эр йыл Арзы хырсызлангъан куню, чешменинъ суву гурьлеп акъа. Сакин далгъалар арасында къучагъында баласынен сув анасы корюне. Чешмеден сув иче, бала-чыгъыны ювундыра, бир къач анъ ялыда отура. Озь тувгъан коюнинъ ярыкъларына бакъып, тюшюнджелерге дала. Сонъра яваштан сувгъа дала ве келеджек сенегедже гъайып олып кете.

багъырмакъ — къычырмакъ
хаин — хиянер
кенди — озю

1. Той куню Абий агъанынъ эвине ким топлана?
2. Яшлар ве къызлар не япалар?
3. Сабагъа якъын Арзы къайда бара?
3. Арзыгъа не ола? Метинден тапып окъунъыз.
4. Истанбулда Али баба не япа?
5. Бир йыл кечкен сонъ Арзынен не ола?
6. Эр йыл, Арзы хырсызлангъан куню не ола?

БИЛЬГИЛЕРИНЪИЗНИ ТЕШКЕРИНЪИЗ!

1. Ана баланы юкълаткъанда не айта?
  - а) айненни;
  - б) шиир.
2. Эмек акъкъында аталар сёзюни бельгиленъиз:
  - а) Къуш ювасыз олмаз, инсан — эвсиз.
  - б) Багъны бакъсанъ — багъ олур,
Бакъмасанъ — дагъ олур.
3. Лятифеде Насреддин оджа кимге мектюп яза?
  - а) достуна;
  - б) анасына.
4. «Бир бардакъ дерт» масалында бай фукъаре къом-шусына не бере?
  - а) бир бардакъ сют;
  - б) бир бардакъ алтын.
5. «Отъмекке урьмет» риваетинде чобан къойларыны къайда айдап келе?
  - а) Къадым-чокъракъ башына;
  - б) озен башына.
6. «Арзы къыз» эфсанесинде вакъиалар Къырымнынъ къайсы коюнде олып кече?
  - а) Къаписхор коюнде;
  - б) Мисхор коюнде.
7. Арзыгъа севда олгъан йигитнинъ ады недир?
  - а) Февзи;
  - б) Эмирасан.

КЪЫШ КЕЛЬДИ

Къар

Ягъар учып, ойнашып,
Йылдыз-йылдыз олып къар.
Мевсимине ярашып,
Озюне хас зевкъы бар.
Аджджы елли къар ягъса,
Чимтир къулакъ, юзюньни.
Ава тынып, кунь чыкъса,
Къамаштырыр козюньни.
Кунь нурунда кумюштен
Фаркъы ёкъдай корюнир.
Ахыр-сонъу кунештен
Къоркъкъанындан о ирир.

адджджы

Э. Ибраим

Дикъкъатнен окъунъыз.
Шиирде къар акъкъында не айтыла? Метинге эсасланып,
икъе этинъыз.
Шиирни эзберленъыз.

Къышнынъ къары — кузьге берекет.

**Къыш къышлыгъыны этмесе,
яз язлыгъыны этмез.**

Аталар сёзлерини окъунъыз. Маналарыны анылатынъыз.

Къыш ве балалар

Багъ-багъча, чёллерде
Ятмакъта терен къар!
Бу сувукъ куньлерде
Къушларгъа омюр тар!
Къаргъалар, торгъайлар
Ем излеп кезмекте.
Къызчыкълар, огъланлар
Къыштан зевкъ сезмекте.

Олар эеджанлы,
Козьлери чокъ джанлы.
Оларда къуванч бар,
Оларда ишанч бар.
Чаналар устюнде
Сызгъырып кетмеге!
Бири-бирин артындан
Къувалап етмеге!..

Ю. Темиркъая

излемек — къыдырмакъ
зевкъ сезмек — къуванмакъ

*омюр,
зеджан*

Шиирни ифадели окъунъыз.

1. *Къушларгъа омюр тар* сатырыны насыл анълайсынъыз?

2. Муэллиф балаларнынъ къыштан зевкъ алгъанларыны насыл тасвирлей? Метинден тапып окъунъыз.

Шиирни эзберленъиз.

Асанчыкъ

(икяе)

Къышта орманны къалын къар ёргъаны къаплай. Къуругъан осюмликлер ве япракълар къар курьтюги астында къала. Орманда яшагъан сыгъынлар озьлерине ем тапалмай, чокъ вакъыт ач юрелер. Ве лячаре, орман этегине чыкъып, адамлардан имдат беклейлер.

Ормангъа якъын, койнинъ четинде, топлангъан буюк бир черен пичен бар экен. Бир сыгъын бузавынен шу черенге ашыкъкъанда, пешлерине эки ач къашкъыр тюше ве оларны къувып башлайлар. Сыгъынлар къашкъырлардан къоркъып, догъру койге таба чапалар.

Койнинъ четиндеки азбарда кър куреп юрген он-он эки яшларында Асанчыкъ, сыгъынларны ве оларны къувалагъан къашкъырларны коре. Огъланчыкъ ишнинъ асылыны анълай да, тез-тез азбар къапуны артынадже ача. Сыгъынлар азбаргъа киргенинен, Асанчыкъ къапуны къапатып, мандалыны сюре. Къапугъа келип урулгъан ве ер тырнакълап улугъан къашкъырларгъа исе Асанчыкъ копегини чезип йибере.

Къашкъырлар копекни корьгенинен, аркъагъа чевирилип, табана къувет зувалар.

Асанчыкъ къашкъырлардан къуртулгъан сыгъынларгъа севинип бакъа да:

— Токътанъыз, айванлар, шимди сизге арандан къокъулы пичен чыкъарып беририм, — деп, сыгъырлар тургъан аран ичине кирип кете. Бир анъден сонъ бир къучакъ пиченни чыкъарып, сыгъынларнынъ огъуне ташлай. Сыгъынлар озьлерининъ кийиклигини унутып, пиченге иштаанен япышалар.

Асанчыкъ сыгъынларны, къарлар ирип ер ачылгъандже, озь азбарында пиченнен бакъа, туз ялата, сув бере эди. Айванлар ве Асанчыкъ бири-бирлерине пек алышалар. Асан янларына келип, оларнынъ аркъаларыны сыйпалай, боюнларындан къучакълай эди. Бааръде сыгъынларны ормангъа айдагъанда, Асанчыкънынъ козьлеринден яшлары тамлады.

Шимди яз. Сыгъыннынъ бузавы энди анасы киби олгъан. Олар Асанчыкъны унутмайлар. Эм олар эминлер ки, эгер къыш келип, башларына сыкълет тюшсе, достлары Асанчыкъ эр вакъыт оларгъа ярдым къолуны узатыр. Бу — инсангъа буюк ишанч.

С. Вапиевден

имдат — ярдым
иштаа — мадде
табана къувет зувалар — пек тез къачалар

сыйпаламакъ

1. Къышта орманны не къаплай?
2. Орманда яшагъан сыгъынларгъа не ола?
3. Ормангъа якъын, койнинъ четинде не бар экен? Бир сыгъын бузавынен черенге ашыкъкъанда не ола?
4. Сыгъынларны ве оларны къувалагъан къашкъырларны ким коре? О не япа?
5. Асанчыкъ сыгъынларны насыл бакъа?

Метинни парчаларгъа болип, план тизинъыз. Дефтеринъызге язынъыз.

Тильки ве къашкъыр (масал)

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен. Бир дагънынъ ичинде айнеджи тильки яшай экен. Тильки чокъ вакъытлар доланып, аш къыдырып юре. Лякин бир шей тапалмай. Бир даа бакъса, не коръсюн, денъиз тарафтан бир араба балыкъ кетирелер.

Тильки:

— Балыкъ да лезетлидир, — дей де, арабанынъ огюне чыкъып, ольген киби, ёл ортасына ята. Арабаджы оны коръгиненен, арабадан тюше де, тилькини алып балыкъларнынъ устюне ата. Айнеджи тилькининъ беклегени де бу экен. Араба кете, о исе ёл бою балыкъларны бирер-бирер ата бере. Сонъ арабадан тюше де, балыкъларны топлап ашамагъа башлай.

Бу арада шу ерден кечейткъан къашкъыр тилькиге якъынлаша:

— Достум, манъа да бир балыкъ берсе! — дей.

Тильки бере. Къашкъыр балыкъны ашагъан сонъ:

— Достум, бир балыкъ даа берсе! — дей.

Тильки бере. Къашкъыр бу балыкъны да ашагъан сонъ:

— Достум, бир балыкъ даа берсе, — дей.

— Бар, озюнь тут да, аша, — дей тильки.

— Я балыкъ насыл тутула?

Тильки къашкъырдан къуртулмакъ ичюн бойле дей:

— Озенге бар, бузны теш де, къуйругъынъны сувгъа йибер, балыкълар онъа сарылырлар, ана шу вакъыт къуйругъынъны чекерсинъ де, балыкъларны чыкъарырсынъ.

Ахмакъ къашкъыр ойле де япа. Къуйругъыны сувгъа йиберген сонъ, тильки келип:

— Сонъ, насыл, бир шейлер дююламы, балыкълар сарылып башладылармы? — деп сорай.

Балыкъ ашамагъа тамшанып тургъан къашкъыр:

— Ёкъ, даа ич бир шей дуймайым, — дей.

Тильки бираздан сонъ кене де суалини текрарлай.

Къашкъыр къуванып:

— Гъалиба, балыкълар топлана башлады, — дей.

— Сен, къашкъыр, къуйругъынъны бираз даа терендже йибер, балыкъ чокъча сарылыр, — деп огрете тильки.

Къашкъыр ойле де япа. Аяз кескинлеше, къашкъыр сувукътан къалтырамагъа башлай.

— Тильки, балыкъларны энди чекип чыкъарайыммы? — деп сорай.

— Ашыкъма, сабыр эт, эки кере къуйрукъ батыргъандже, балыкъларнынъ эписини бирден чекип чыкъарырсынъ.

айнеджи — къурназ

доланмакъ — айланып юрьмек

1. Айнеджи тильки не япа?

2. Къашкъыр тилькиден не сорай?

3. Тильки къашкъырдан къуртулмакъ ичюн не дей?

***

Къашкъырнынъ къуйругъы бузлап къалгъан сонъ, тильки энъкъастан яйгъара къопара:

— Вай, къашкъыр, копеклерини артына такъып, авджы келеятыр да. Тез ол, къачып кетейик, джанымызны къуртарайыкъ.

Тилькини тапсанъ ал, зува. Къашкъыр исе къуйругъыны буздан чыкъармакъ ичюн не къадар тырышса да, чыкъарамай. Бу арада онынъ къулагъына копек авулдысы эшитиле. О, джан аляметинен къуйругъыны бирден чеке, къуйругъы шарт узюлип, буз ичинде къала. Къашкъыр эм къача, эм де къуйрукъ агърысына даянамайып агъламагъа башлай:

— Эй, сени, тильки! Манъа япаджагъынъ бумы эди? Токъта сен, мен сени къолгъа тюшюрим, о вакъыт эсаплашырмыз, — дей.

Азмы кече, чокъмы кече къашкъыр тилькини дагъ ичиндеки голь янында якъалай.

— Тутулдынъмы, яланджы! — деп, тишлерини къайрай. — Санъа ола мен къуйрукъсыз къалдым.

Тильки, гунасы олмагъан киби:

— Алла-алла, къашкъыр, къуйругъынъ не къадар балыкъ котереджегини бильмегининъ меним къабаатыммы? Чокъ нефисхор олмагъайдынъ даа, — дей.

Къашкъыр кесен-кес:

— Сен мени алдаттынъ, — дей. — Онынъ ичюн мен сени ашайджагъым.

Тильки шашып къала. Эткенлерине пешман эте амма, лякин энди не япсын! Башкъа чареси ёкъ, кене айнеджиликке ура.

— Меним этимден сен ич бир лезет алмазсынъ, эм де тоймазсынъ. Сен, эйиси, бейнинъ багъчасында отлап юрген къойны аша. Коресинъми, къуйругъынынъ ягъы тап ерге тие.

Багъчада кьой дегиль де, балабан бир копек бар экен. Къашкьыр догъру копек олгъан тарафкъа чапа. Копек исе онъа атыла. Къашкьыр неге огърагъаныны анълап, зув-бабам сени, дагъгъа къача ве бир даа тилькинен иш корьмейджегине сёз бере.

энькъастан — аселет
джан аляметинен — *мында*: бар кучюнен
якъаламакъ — тутмакъ

1. Къашкьырнынъ къуйругъы бузлап къалгъан сонъ тильки не япа?
2. Къашкьыр къуйругъыны буздан насыл этип чыкъара? Метинге эсасланып, икяе этинъиз?
3. Къашкьыр тилькини къайда якъалай?
4. Тильки озюни насыл айнеджиликке ура? Тильки ве къашкьырнынъ арекетлерине къыймет кесинъиз. Масалны роллерге болип, саналаштырынъыз.
5. Аталар сёзлеринден къайсы бири масалгъа келише? Не ичюн?

Чокъкъа чапкъан, аздан къуру къалыр.

Яланджылыкънен хырсызлыкъ — агъа-къардаштыр.

Достлар

Базар куню
сыныфдашлар —
Али ве Энвер
чана тартып
къыргъа тараф
чапып кетелер.

Эбет, олар
ашыкълар
чана таймагъа,
ким истемез
бош вакъытта
ойнап тоймагъа!

Чокъкъа бармай
къыр устюне
достлар чыкълар,
тик байырдан
къоркъмай, вызнен
олар учтылар.

Авдарыла,
йыкълалар —
къаргъа чомалар...
сонъ байырнынъ
энь уджундан
кене учалар.

Къуваналар,
эп джошалар,
сувукъ къыздыра!

Э. Фазыл

тик — сарп
вызнен — сурьатнен, тезликнен

- Шиирни диккъатнен окъунъыз.
1. Али ве Энвер къайда чапып кетелер?
  2. Олар не ичюн ашыкълар?
  3. Къыр устюнде достлар насыл зевкъланалар? Шиирнинъ мундериджесине эсасланып, икяе этинъыз.
  4. *Сувукъ къыздыра* ибаресини насыл анълайсынъыз?
Къыр — байыр сёзлери насыл маналы сёзлер?
  5. Шиирни эзберленъыз.

Къыш

Къыш кельди, къар ягъды,
Орталыкъ бем-беяз.
Джамларны рессамдай
Орьнеклеи шу аяз.

Авалар тер-темиз,
Нефес бол алына.
Балалар гонълюнде
Къуванч долана.

Этрафта зый-чувлар,
Шадлыкъ йырлары.
Гонълюнъни джоштура
Табиат сырлары.

Беяз тон кийгенлер
Къырлар, къаялар.
Балалар къырларда
Чананен таялар.

Ш. Душаев

гонълюль

Шиирни окъунъыз.
Къыш кельгенде не ола? Шиирнинъ мундериджесине
эсасланып, икяе этинъиз. Бир къач джумлени дефтери-
нъизге язынъыз.

Эгиз къозулар

(икяе)

Леваени танъ юкъусындан ашханеден кельген сеслер уянтты. «Анам сабалыкъ емеги азырлай, гъалиба», деп тюшонди Левае. Бираздан къапу ачылды. Бабасынынъ эеджанлы сеси эшитильди. Онынъ лафларыны Левае

анълап оламады. Лякин анасынынъ: «Шимди, сыджакъ урбаларымны киейим», — деген сесини бир янълышсыз эшитти. Сонъ къапу япылды. Леваени бу шамата раатсызлады. О, тѣшектен сычрап турды. Урбаларыны кийди, азбаргъа чыкъмагъа азырланды. Тышта ава сувукъ. Къыш чиллеси укюм сюрмекте эди. Шу арада къапу ачылып, ичери анасы, онынъ артындан бабасы кирди.

— Турдынъмы, къызым? — деди анасы, — козюнь айдын, къоюмыз эгиз къозулады.

Левае къувангъанындан: «Айдында олсун», — деди де, элиндеки тонуну тез-тез кийди. Азбаргъа ашыкъты. Анасы оны токътатып:

— Ашыкъма, къызым, башта бирер козъайдын къавеси ичейик, сонъ барып бакъарсынъ. Оларны шимди раатсызламакъ олмаз. Озь алларына ятсынлар, — деди.

Левае тонуну биле чыкъармады. Маса башына кечип отурды. Анасы пиширген къавени ашыкъып-ашыкъып ичти. Къавени битирир-битирмез, азбаргъа чыкъты. Арангъа киргенинен, кошеде яткъан уфачыкъ, беяз юнлю къувурчыкъ къозуларгъа козю тюшти. Къозулардан бириси аякъ устюнде тура, экинджиси ята эди. Ана-къой яткъан къозуны ялай, оны турсатаджакъ ола, гъалиба, кимерде бир башынен къозунынъ арт аякъларындан тюрте. Къозу исе турмай. Эп ята. Левае къозуларны сыйпады, севди. Ана-къой къозуларны Леваеден къызгъанмады. О, мераметли къызчыкъны пек яхшы таный эди. Левае ана-къойгъа ярдым этеджек олды. Яткъан къозуны котерип турсатты. Къозу бир-эки адым аткъан сонъ, аякълары титреп, ерге ятты.

— Тенбель, — деди Левае къозугъа бакъып, — юрьмеге истемей.

Кунъ къавушты. Ава баягъы сувуды. Левае раатсызланып башлады. Бабасы иштен кельгенинен:

— Баба, къозулар ушюмезлерми? — деп сорады. — Меним эллерим эки къатлы къолчакъларда биле ушюйлер.

— Къасевет этме, кызым, олар ушюмезлер. Аран сыджакъ, яткъан ерлери къуру, — деди бабасы озюни сыкъмадан.

Лякин бабасынынъ сёзлери Леваени тынчландырмадылар. О, зайыфча кьозу ичюн зияде раатсызланды. «Къозучыкъ уфачыкъ, териси юфкъа, юньлери кыискъа, о озь-озюни кыыздырып оламаз», — деп тюшюнди.

кыыш чиллеси — январь айынынъ энъ сувукъ куньлери

козь тюшмек — корьмек, бакъмакъ
титремек — къалтырамакъ
ушюмек — бузламакъ
юфкъа — индже

1. Леваени танъ юкъусындан нелер уянтты?
2. Анасы Леваеге насыл хабер айтты?
3. Кыызчыкъ не япты?
4. Арангъа киргенинен Леваенинъ неге козю тюшти?
5. Кыызчыкъ неге раатсызланып башлады?

***

Кеч олды. Ярыкълар сёнди. Эр кес татлы юкъуда. Лякин Левае юкълап оламай. Къозуны тюшюне. Левае даянып оламады. Тёшектен турды. Сыджакъ урбаларыны кийди. Баягъы эскирген бала ёргъаныны алып, азбаргъа чыкъты. Араннынъ къапусыны мукъайтлыкънен ачты. Ярыкъны якъмады. Айванлар уяныр деп, сакъынды.

Къаранлыкъкъа козю алышкъан сонъ, зайыф кьозуны мукъайтлыкънен ёргъангъа сарып, къучагъына алды. Араннынъ къапусыны сессиз-шаматасыз къапатты. Эгер ана-къой дуйса: «Бэ-э-э, бэ-э-э, деп кычырыр, башкъа къойларны, атта сыгъырны биле уянтыр», — деп тюшюнди. Къозуны эвге алып кирди. Оны соба янына

къойды. Къозу козьчиклерини ачты, башчыгъыны котерди. Левае ёргъаннынъ бир уджуны къатлап, къозунынъ башы астына къойды. Оны сыйпады. Къозу тынчланды, козьчиклерини юмды. «Юкъла-юкъла, — деди Левае къуванып, — такъатынъ келир». Левае озю япкъан ишинден мемнюн олып, одасына кетти. Татлы юкъугъа далды. Саба юкъудан тургъанда, бабасы ишке кеткен, анасы исе къозугъа сют ичире эди.

— Ана, къозуны бугунъ акъшам да эвге алайым да, — деди.

Анасы разы олды. Къызчыкъ къувана-къувана къозуны арангъа алып кетти. Ана-къой баласыны корьгинен, онъа догъру юрьди: «Бэ-э-э, бэ-э-э», — деп къычырды. Левае оны анасына йиберди.

Арадан бир афта кечти. Ава бираз къызды. Уйле маалинде исе кунешнинъ джыллы нуру къарны иритип баш-

лады. Леваенинь анасы ана-къойны тувар азбарына йиберди. «Бираз юрьсюн, аякълары чезильсин», — деди. Къойнынъ артындан къозулар да бирер-бирер чапып чыкътылар. Оларны бири-биринден айырмакънынъ чареси ёкъ эди. Къозулар къызчыкъны къувандырып, кенъ азбарда чапкъалаша, ойнакълай эдилер.

Н. Аметова

мукъайтлыкъ — сакътлыкъ
джыллы — сыджакъ

мукъайтлыкъ

1. Кеч олгъанда Левае зайыф къозуны не япты? Метинге эсасланып, икяе этинъиз.
2. Саба юкъудан тургъанда о, анасына не деди?
3. Левае насыл бир къызчыкъ? Онынъ арекетлерине къыймет кесинъиз.

Масал

Джан сыкъыджы къыш геджеси
Сабий ята, юкъламай.
Ыслакъ чалып еллер эсе,
Тышта аяз. Къар номай.

— Юкъла, къозум, — дей битасы, —
Юм козюньни, айя-ай...
Тышта боран шаматасы
Шакъа этип ойнамай.

Чокъ юкъласанъ, тосунчыгъым,
Татлы тюшлер корерсинъ.
Юм козюньни, къозучыгъым,
Бир геджеде осерсинъ.

— Битачыгъым, масал сёйле,
Сонъ юкъларым, — дей бала.
Битай башлай мына шойле,
(Сабий юкъугъа дала):

— Бир заманда яшай экен
Дженк не, бильмей адамлар,
Чалыша ве ашай экен
Дженкте ольмей адамлар.

Ер юзюнде заманлар тынч,
Девлетлер тынч кунь корьген.
Аскер-маскер олмагъан ич,
Эр кес бирдай шень юрьген.

Балаларнынъ бабалары
Сабан сюрген тарлада.
Номай ашлыкъ обалары
Юксельгенлер арманда.

Кимсе къоркъып яшамагъан
Дюнъя дженксиз кень экен.
Яхшы-яман халкъ олмагъан
Эр кес бирдай тень экен.

Аналарнынъ башы узьре
Парылдагъан ал кунеш.
Ер — къоджаман бир эв экен,
Адамлары дост ве эш...

Битай сёйлей, чорап оре,
— Юкъла, къозум, айя-ай...
Сабий татлы тюшлер коре,
Сабий татлы, тынч юкълай.

Ш. Селим

сабий — бала
ыслакъ чалмакъ — сызгъырмакъ
номай — пек чокъ
девлет — мемлекет
парылдамакъ — йылтырамакъ
къоджаман — пек буюк

Шиирни окъунъыз.
Битай масалны кимге айта? Бир заманда адамлар насыл
яшагъан? Девлетлер насыл кунь корьген? Шиирнинъ мун-
дериджесине эсасланып, джевап беринъиз.
Шиирни роллерге болип, ифадели окъунъыз.

Къышбабаны беклеп

Къашкъыр киби улуй къышта
Къар боранлы аджджы ель.
Тек къышбабай къоркъмай ондан
Долана о бувып бель.

Долана о эль-юртларны,
О кирмеген эв ёкътыр.
Бакъып чыкъса джап-сыртларны,
Оны беклеген чокътыр.

О эм куньдюз, эм де гедже
Кезип юре, юкъламай.
Къышбабачюн къыш эглендже —
Къар уфюрте токътамай.

Ш. Селим

доланмакъ — кезмек
бувмакъ — *мында*: белини сыкъып байламакъ

Бу шиирде не акъкъында айтыла? Къышбаба не япа?
Метинден тапып, окъунъыз.
Шиирни эзберленъыз.

БИЛЬГИЛЕРИНЪИЗНИ ТЕШКЕРИНЪИЗ!

1. Ю. Темиркъаянынъ шииринден алынган сатырларны кьайд эт:

а) *Аджджы елли кьар ягьса,
Чимтир кьулакь, юзюньни.*

б) *Къызчыкьлар, огьланлар
Къыштан зевкъ сезмекте.*

2. С. Вапиевнинъ «Асанчыкь» икяесинде кьач кьашкьыр сыгьынларны кьувьп башлай?

а) учь;

б) эки.

3. Берильген джумлелернинъ кьайсы бири «Тильки ве кьашкьыр» масалынынъ мундериджесине келише?

а) *Тильки арабанынъ огюне чыкьып, оны токьтата.*

б) *Тильки кьашкьыргьа балыкь бере.*

4. Кьайсы шиирде сыныфдашлар Али ве Энвер кьыргьа тараф чапып кетелер?

а) «Достлар»;

б) «Къыш».

5. Н. Аметованынъ «Эгиз кьозулар» икяесинде кьызчыкьнынъ ады недир?

а) Мерзие;

б) Левае.

6. «Масал» шиирини ким язды?

а) Э. Ибраим;

б) Ш. Селим.

7. Ш. Селимнинъ «Къышбабаны беклеп» шииринден алынган бейитни девам этинъиз:

О эм куньдюз, эм де гедже

... ..

8. Аталар сёзюни девам этинъиз.

Чокькьа чапкьан — ... ..

БАШКЪА ХАЛКЪЛАРНЫНЪ МАСАЛЛАРЫ

Къашкъыр етекчи олмакъ истей (украин халкъ масалы)

Куньлерден бир кунь бир койлю эшегини тарла четине багълап, эвине къайтып кельген. Ормандан ач къашкъыр чапып чыкъкъан. Бакъса, тарла четинде насылдыр бир эшек отлай экен. «Не де яхшы олды! — деп севине къашкъыр. — Энди ачлыкътан гебермем!» Эшек де къашкъырны коре. «Къашкъырнынъ панджаларына тюш-мемек ичюн бир шейлер тюшюнип тапмакъ керек», — дей. Къашкъыр эшекнинъ янына келе. Эшек огюни алып къашкъырнынъ устюне къычыра:

— Къайдаларда юресинъ, мен сени учь куньден берли беклейим! — дей. Къашкъыр тааджиплене:

— Мен санъа не ичюн керек олдым? — дей эшекке. Эшек:

— Коюмизде Кенъеш сайлаймыз, лякин Кенъешке, етекчи оларакъ кимни сайламакъны бильмеймиз. Мен сени намзет этип косътердим. Эр кес разы олды ве мени сенден разылыкъ алмакъ ичюн ёллагъан эдилер. Сен исе учь куньден берли къаранъны биле косътермейсинъ! — деген.

Къашкъыр:

— Мени сечкен олсанъыз, не япайым. Къысмет, иште... — дей.

Эшек:

— Мен де гъает мемнюним! Мин аркъама, тез-тез койге барайыкъ! — дей.

Эшек койнинъ ортасына келип токътай ве бар сесинен къычырмагъа башлай. Адамлар эвлеринден атылып чыкъалар ве бакъсалар, не коръсюнлер: эшек бар сесинен къычыра, аркъасында исе къашкъыр отура. Адамлар къашкъырны урмагъа башлайлар. Къашкъыр зар-зорнен джаныны къуртара.

Орман этегинде бир койлю пичен джыйыштыра, пиченни бир ерге обалай, черен япа эди. Устюне догъру чапып келеяткъан къашкъырны корип, черен астына гизлене. Эгер къашкъыр черенге атылса, сенегимнен оны санчарым, деп, сенегининъ уджларыны черенден бираз чыкъарып къоя. Къашкъыр черенге якъынлаша. Адамнен иши де ёкъ. Къашкъыр черен устюне чыкъып ята. Ве озьЎозюнен лаф эте. «Олян, манъа керек эдими етекчи олмагъа. Дедем олмады, бабам олмады, мен исе етекчи олмакъ истедим. Эндиден сонъ ким етекчи олмакъ истесе, менимнен меслеатлашсын. Етекчилик не олгъаныны мен яхшы билем», деп тюшюнген арада, черен ичинде гизленген адам сенегини бар кучюнен котере. Сенек къашкъырнынъ янбашына кире. Къашкъыр черен устюнден окъдай тюше де ормангъа къачып кете.

гебермек — ольмек
кенъеш — шура
етекчи — ёлбашчы
къаранъны биле косьтермейсинъ — *мында:* ич де
корюнемейсинъ
меслеатлашмакъ — *мында:* акъыл танышмакъ

1. Койлю эшегини къайда багълай?
2. Къашкъырнынъ панджасына тюшмемек ичюн эшек не япа?
3. Къашкъыр эшекке не дей?
4. Эшек къашкъырнен къайда баралар?
5. Койлю къашкъырны корип, къайда гизлене?
6. Не ичюн къашкъыр ормангъа къачып кете?
7. Масалны роллерге болип, ифадели окъунъыз.

Учь кыыз (къазантатар халкъ масалы)

Бир заманда бар экен, бир заманда ёкъ экен, мераметли, фукъаре бир къадын яшагъан экен. Къадыннынъ бири-биринден дюльбер учь кызы олгъан. «Кызларымны бакъайым, кимселернинъ балаларындан эксик олмасынлар», деп гъарип къадын гедже-куньдюз чалышкъан.

Кызлар осьтӱлер, етиштилер, дерсинъ, айнынъ он дёртю.

Арадан чокъ кечмеден къудалар кельдилер, кызлары бири дигери артындан къоджагъа чыкътылар, тувгъан эвлеринден кеттилер. Ана яньгъыз къалды.

Арадан йыллар кече. Гъарип ана къартая, агъыр хасталыкъкъа огърай. Яньгъызлыкъ, хасталыкълар оны о къадар чекиштирелер ки, о сансарчыкъкъа мураджаат эте:

— Бар да айт оларгъа, сансарчыкъ, тез келип менден хабер алсынлар.

— Вай! — деп, башыны саллай уйкен кызы, анасынынъ алыны эшитип. — Вай! Мен чапа-чапа барыр эдим, лякин манъа мынавы эки къара синини темизлемек керек!..

— Ананъ агъыр алда яткъанда, онынъ джаныны къуртармакъ керек олгъанда, санъа сини темизлемеге сыра тюшеми? Бар, шу синилернен омюрлик айырылма! — деп ачувлана сансарчыкъ.

Шу арада синилер къадыннынъ огюне ве артына япышып къалалар. Уйкен кыыз шашмалагъанындан ерге йыкъыла ве къаплыбакъагъа чевирилип къала.

Сансарчыкъ гъарип къадыннынъ ортанджы кызына бара.

— Вай! — деп джеваплана о. — Мен шимди кетер эдим, лякин ишим пек чокъ, басма токъумакъ кереким.

— Токъусанъ токъуй бер, омюр бою токъу, ич бир вакъыт токътама, — дей кедерленип сансарчыкъ, ве оны бийге айландыра.

Гъарип ананынъ кендже кызы хамыр басып отургъанда, кимдир къапуну ача. Сансарчыкътан меселени анълагъанынен, хамырлы эллеринен, аман ельдай учып, анасынынъ янына келип ете.

— Эр даим инсанларгъа къуванч кетир, меним эля козьлюм, — дей онъа сансарчыкъ. — Сени адамлар север, балаларынъны, торунларынъны, торунларынънынъ торунларыны севип-саяр, имае этерлер.

Кендже кызы узун омюр яшай, балалы-чагъалы ола, торунларынынъ торунларыны коре. Бу дюньядан кетмек заманы кельгенде о, балкъурткъа чевириле. Яз бою бал топлай, кышта исе джыллы сепетте яшай, ач олса, бал ве шекер ашай, ог аячыкълары исе эр даим бем-беяз, хамырлы эллерни анъдырып туралар.

къоджагъа чыкъмакъ — эвленмек
сини — табакъ
имае этмек — къорчаламакъ

1. Къадыннынъ къач кызы олгъан?
2. О, не ичюн гедже-куньдюз чалышкъан?
3. Къадын сансарчыкъкъа не деп мураджаат эте?

4. Анасынынъ алыны эшитип, уйкен ве ортанджы кызы сансарчыкъкъа насыл джевап берелер? Джевапларыны метинден тапып окъунъыз.

5. Ананынъ кеңдже кызы меселени анылагъанынен не япа? О, неге чевириле?

6. Олардан кыйсы бирини сиз бегенесинъиз? Кызларнынъ аркетлерине кыймет кесинъиз.

Аталар сёзлерини окъунъыз.

Ана-бабанъа не япанъ, алдынъа шу келир.

Ана-бабанъа урьмет этсенъ, озюнь урьмет коресинъ.

Аталар сёзлерининъ маналарыны анылатынъыз. Олар масалнынъ мундериджесине келишеми?

Къарт адамлар (булгъар халкъ масалы)

Пек эски вакытларда бир падиша: «Мемлекеттен къарт адамларнынъ эписи къувулсын» деген къанун чыкъара.

— Олардан файда ёкъ. Не сабан сюрелер, не де богъдай оралар. Тек отъмек ашап, эвде кедер этелер. Къартлар олмаса, даа да яхшы яшармыз.

Къартларнынъ эписини мемлекеттен къувалар. Тек бир къарт къала. О бир мырзанынъ бабасы экен. Мырза бабасыны тапылмайджакъ гизли ерге сакълай, ашатып ичире, бир кимсеге дуйдурмай.

Бутюн яз къургъакълыкъ ола. От-оленлер янып кете. Озен ве къюларнынъ суву къуруй. Захире аабарлары бошай, урлукълыкъ биле къалмай. Халкъны къоркъу сара. Падиша да къасеветке дала. О, мырзаларны топлай ве:

— Не япсанъыз, япынъыз, амма ярын урлукі лыкъ богъдайны къайдан тападжагъынъызны айтмасанъыз, эпінъызни джезаларым, — дей.

Мырзалар гъам-къасеветке далып, эвлерине къайталар. Къарт огълунынъ пек кедерли олгъаныны корип:

— Не олды, огълум? — деп сорай.

— Сиз манъа ярдым этип оламазсынъыз, бабам, — дей мырза.

— Не ичюн?

— Чюнки падишамыз богъдай урлугъы сорай, амма бир ерде бир урлукъ биле ёкъ.

— Къоркъма, огълум, ярын падишагъа айт, къырмыскъа юваларыны бозмагъа эмир этсин. Анда чокъ богъдай ола.

Керчектен де, койлюлер къырмыскъа юваларыны бозгъан сонъ, эр биринден бирер торбачыкъ захире тапалар. Падиша шаша. Бабасыны сакълагъан мырзадан:

— Санъа бу акъыллы меслеатны ким берди?

— Айтып оламам, падиша. Айтсам, сиз мени джезалар-сынъыз.

— Башынъдан бир тель сачынъ биле тюшмез, айт!

Мырза догърусыны икяе эте. Бабасыны насыл этип сакълагъаныны ве бу акъылны онъа бабасы огреткенини айта.

Тезден янъы: «Къартларны ынджытмагъа кимсенинъ акъкъы ёкъ. Оларны эр кес урьмет этмек керек», деген къанун чыкъа.

къанун — къарар
захире — ашлыкъ

1. Падиша насыл къанун чыкъара?
2. Къартларнынъ эписини къайдан къувалар?
3. Мырза бабасыны не япа?
4. Язда не ола?
5. Падиша мырзаларгъа не айта?
6. Къарт огълуна насыл меслеат бере?
7. Тезден насыл къанун чыкъа?
8. Бу масал неге огрете?

Зумрад ве Къиммат (озьбек халкъ масалы)

Кечкен заманлардан биринде буюк озен ялысында бир эв бар экен. О эвнинъ бир тарафында да чытырман бир орман бар экен.

Бу эвде бир къарт, онынъ къызы Зумрад, огей ана ве онынъ Къиммат адлы севимли къызы яшай экенлер. Къартий севимли къызы Къимматны оплай, эркелей. Зумрадны исе ич де севмей экен.

Къыскъасы, къартийнинъ Зумрадны корер козю ёкъ экен. О эрте сабадан акъшамгъадже Зумрадны урып ве къаргъап ишлете, завалыгъа ич де аман бермей экен.

Зумрад дюльбер, эдепли, муляйим ве акъыллы бир къыз экен. Оны бир кере корьсень, бир даа кореджегинь келе экен. Къыскъасы, о пек аджайип бир къыз экен.

Къартийнинь севимли Къимматы исе иш севмез, джилъ-вели бир къыз экен. Онынь бутюн куню котек-къавгъанен кече экен. Зумрад исе эр кунь саба эрте гугюмни котерип, озен бою чокъракъкъа барыр экен. Ёлда оны лялелер, чешит ренкли чечеклер корип, башларыны эгип онъа селям бере экенлер. Зумрад тазе отлар устюне отурып раатлангъанда чечеклер оны алгъышлай, бульбуллер исе къувангъанларындан онъа йыр айтып оте экенлер.

Амма бу чечеклер огей ананынь къызыны севмей, оны эркелемей экенлер. Бу къыз чечеклерге хор бакъа, оларны юлкъып ташлай, аякъларынен эзе экен. Лялелер ве чечеклер Къимматнынь келеджегини билип къалсалар, башларыны асып, сусып къала экенлер. Явуз къар-

тий бунъа ачувлана ве буны Зумраддан коре экен. Бир кунъ огей ана Зумраддан къртулмакъ истеп, къртны чагъыра ве онынъ устюне джекирип: «Эгер къызынъны ормангъа алып барып джоймасанъ, мен сеннен бу эвде яшамам», — дей.

Бичаре кърт козьяшларыны тѣкип, къызынен ормангъа кете. Дагъ-ташларны кечип, орман ичине барып кирелер. Баба ве къыз анда чокъ вакъыт доланып юрелер. Сонъ-сонъунда салкъын бир ерде барып отуралар. Бираздан кърт одун кесмеге кете. Зумрад янъгъыз къала.

Бирден рузгяр эсе. Кърт исе ормандаки буюк бир терекке балтасыны асып, онъа агъыр бир таш багълап, оны саллап ташлай.

Рузгяр кучълеше. Балта рузгяр кучюнен терекке урулып, «такъ-тукъ» давуш чыкъарып тура.

Зумрад «бабам одун кеседир» деп ойланып, оны баягъы бир вакъыт беклей. Вакъыт кече, бабасындан исе хабер ёкъ. Къыз давуш кельген тарафкъа кетип, балта асылгъан терек тюбюне барып чыкъа. Бакъса, бабасы ёкъ.

— Вай, бабачыгъым! — деп къычырып-агълап, дѣрт бир тарафны араштыра. Зумрад орманда адашып къала.

Орман онъа кърккъунчлы олып корюне. Бичимсиз тереклер, кыйыш-кыынъгъыр пытакълар арасындан йыртыджы айванлар чыкъып кельген киби ола. Къыз къайда бармасыны бильмегинден кучюк бир кестирме ёл бою чапып кете. Бир даа бакъса, не корьсин, узакъта липильдеп янъгъан чыракъ ярыгъыны эслей, копек авулдагъаныны эшите. Къыз о тарафкъа ёней. Тезден бир эвнинъ огюне барып чыкъа. Эвнинъ пенджересинден бакъса, ичинде бир къртий отура. Къыз къуванып, аман ичери кире, къртийнинъ огюнде токътала, онъа селям бере ве башындан кечирген вакъиаларны бирлей-бирлей къртийге икяе эте.

джильвели — назлы
чытырман орман — тереклери гурь оськен,
кечильмеси кыйын олган орман
заваллы — гъарип
явуз — амансыз, мерхаметсиз
джекирмек — кычырмакъ

1. Озен ялысындаки эвде кимлер яшай?
2. Зумрад насыл бир кыыз экен? Я Къиммат? Метинден тапып окъунъыз.
3. Бир кунь огей ана къарткъа не дей?
4. Къарт кызынен кайда кете?
5. Баба ве кыыз орманда не япалар?
6. Зумрадкъа не ола?

***

Бойле дюльбер бир кыызчыкнынъ озь эвине кельгенини корьген къартий пек къувана, бу кыызчыкъ бир кереден онынъ юрегине ята. Къартий гъает муляйим бир инсан экен. Кызынынъ агълагъаныны корип:

— Агълама, кызым, мен санъа ярдым этерим, — деп, Зумрадны тынчландыра, онъа масаллар айта.

— Тешеккур сизге, къартанай! Мен сизни озь анам киби северим. Айткъан ишлеринъизни джан-гонъюльнен япарым.

Шу арада эвнинъ дамына бир сюрю къуш келип къона. Къушлар кыызчыкны макътап-макътап отелер. Къушлар тилинден анълагъан муляйим къартий даа зияде къувана ве кыызгъа дюньяда тапылмагъан китапларны, оюнджакъларны берип:

— Меним аппакъ кыызчыгъым, татлы бал кыызчыгъым! — деп, оны оплап осьтюре.

Зумрад къартанайгъа эр бир ишинде ярдым эте, эр кунь эв сипире, пенджерелерни сюръте, эр ерни тер-темиз этип къоя. Буны корьген къартий пек къувана.

Бир кунь къартий къыз ичюн аш тедариги кореджек олып, Зумрадкъа айта:

— Къозучыгъым, дамдан одун алып тюш, аш азыр-лайджам.

— Яхшы, анайчыгъым, — деп, къыз дамгъа чыкъа. Дам пек юксек экен, андан эр бир тараф корюне экен. Этрафкъа бакъып тургъан къыз бирден озь эвлерининь дамыны корип, агълап йибере. Буны эшиткен къартий:

— Неге агълайсынъ, къозучыгъым? — деп сорай.

— Козюме эвимиз корюнди, мен бабамны сагъын-дым, — деп, къыз кене агълай.

Къартий онынъ гонълюни алып, берабер аш пиширип ашайлар.

Эртеси куннинъ сабасына къартий:

— Къана, къызчыгъым, шейлеринъни джыйыштыр! — дей.

Къыз китап ве оюнджакъларыны бир ерге джыйыштырып къоя.

Къартий къызгъа:

— Дам устюнде эки сандыкъ бар. Беяз сандыкъны къалдырып, къырмызы сандыкъны мында алып тюш! — дей де, озю орман ичине кирип кете. Андан тобан ве от юкю бир араба тартып чыкъара. Къызны бу арабагъа отурта.

— Сандыкъны эвге баргъан сонъ ачарсынъ, аппакъ къызым, — деп, къартий Зумрадкъа бир анахтар бере.

Къызнен къартий сагълыкълашалар. Зумрад ёлгъа чыкъа. Козь ачып юмгъандже араба къызны эвге алып келе.

Севимли къызындан асрет къалгъанына бинъ пешман олгъан бичаре къарт Зумрадны пек сагъынгъанындан бу вакъыт къапу огюнде агълап-сызлап отура экен. Къыз бабасыны корьгенинен:

— Селям алейкум, бабачыгъым! — деп, озюни онынъ багърына ташлай. Къарт къувангъанындан козьяшларыны токътатып оламай. Ниает, агълавы кесилип, къызына:

— Къозучыгъым, мени багъышла, — деп, къызыны кокюсине баса.

Олар эвге кирелер. Къызнынъ кельгенини эр кес билип къала. Къолум-къомшу топлана. Олар Зумраднынъ насыл кельгенини, нелер алып кельгенини бильмеге ашыкъалар. Къыз къырмызы сандыкъны ачкъанынен, эр кес айретте къала: сандыкънынъ ичи рыкъма-рыкъ къыйметли малларнен толу экен. Мал о къадар чокъ ве аджайип экен ки, Зумраднынъ бутюн омюрине де етеджек, артып да къаладжакъ экен.

рузгяр — ель

адашмакъ — ёлуны шашырмакъ, шашмаламакъ,
яньлышмакъ

юрегине ятмакъ — бегенмек

отъмек — *мынды*: йырламакъ

гонъюль алмакъ — мераметлик косътермек
козь ачып юмгъандже — бир анъде

1. Къартий насыл бир инсан экен?
2. Зумрад къартанайгъа насыл ярдым эте?
3. Бир кунь къартий къызгъа не айта?
4. Къызчыкъ дамгъа чыкъкъан сонъ не япа?
5. Эртеси куннинъ сабасына къартий онъа не дей?

Метинден тапып окъунъыз.

6. Къырмызы сандыкъ ненен толу экен?
7. Парчаны роллерге болип, ифадели окъунъыз.

***

Буны корьген огей ана абдырай, къайгъы-къасеветке
толып таша.

Ачкозь, мерхаметсиз огей ана озюнинъ севимли Къим-
матынынъ бойле бир байлыккъа наиль олмасыны истей
ве къартнынъ устюне атылып, къызы Къимматны тез
вакытта ормангъа алып бармасыны, оны анда джойып
кельмесини талап эте. Къарт Къимматны янына алып,
чоккъа бармадан оны орманда джойып келе.

Къаранлыкъ тюше. Къиммат да Зумрад киби балта
асылгъан терек тюбюне бара ве адашкъаныны анълап,
ункюр-ункюр агълай. Оны ич кимсе тынчландырмай, ич
кимсе эркелемей. Онынъ къаршысында байкъушлар оту-
рып, титис давушнен отип, Къимматны масхара этип, эп
кулюше экенлер. Орман онъа даа дешетли олып корюне.

Къимматны къоркъу сарып ала. Окюрп-агълап, къач-
магъа башлай. Къиммат муляйим къартийнинъ эвине
келип кире. Къартий оны яхшы къаршылап ала, тынчан-
дыра, мусафир эте. Сонъра къызгъа бакъып:

— Кедерленме, къызым, санъа озюм ярдым этерим, —
дей. Амма Къиммат бу муляйим къартийге ич бир татлы

сёз айтып оламай, чюнки анасы онъа ич бир татлы сёз огретмеген.

Къартий оны севмеген, онъа масал да айтмагъан, китап ве оюнджакълар да бермеген.

Къиммат эринчек, тенбель бир къыз экен. Сабадан акъ-шамгъадже бу муляйим къартийнинъ эвинде отурса да, эвини джыйыштырмагъан, сипирмеген.

Кунълерден биринде къартий ормандан къайтып кельгенде, Къимматкъа:

— Къызым, дамдан одун алып тюш! — деген.

— Озюнъиз алып тюшюнь, мында ыргъатынъыз ёкъ, — деген къыз.

Къартий пек яман ынджына, лякин зор-алдавенен олса да, къызны дамгъа чыкъара. Къыз одун алып тюшмей, дам устюнде чанъгытып агълай бере. Къартий буны эшитип:

— Къызым, сен неге агълайсынъ¹ — деп сорагъанда, Къиммат аякъларыны тепип:

— Эвимизни коръдим, мен кетем, — деп, кене окюре.

Муляйим къартий онъа:

— Чокъ яхшы, дамдаки сандыкъны мында алып тюш! — дей. Къиммат сандыкъны алып тюше. Къартий къызгъа бир анахтар узатып:

— Сандыкъны эвинъизге баргъан сонъ ачарсынъ, — дей.

Къыз агълавыны шу саат кесип, беяз сандыкъны сыртына урып кете. Муляйим къартий онъа араба бермей. Къыз агъыр сандыкъны ерден котергенинен, эвлерине барып ете.

Къызнынъ кельгенини башта чубар копек сезе. Копек Къимматнынъ анасы огюне барып:

— Ав, ав, ав, — деп багъырса да, къартий онъа къулакъ асмай.

Копек кене уре:

— Къызынъыз келеятыр, сыртында беяз сандыкъ бар, сандыгъы рыкъма-рыкъ йылан толу, — дей.

Къартий ачувлана, окълавнен копекни урып:

— Меним кызым акъыллыдыр, — дей о, — кыйметли маллар кетиредир.

Кызынынь кельгенини корип, къартий пек яман севине. Къолум-къомшу топланып, сандыкъны ачаджакъ олалар. Къартийнен кызы исе:

— Ёкъ, ачманъыз, — деп, озьлерини сандыкъ устюне ташлайлар. Бундан сонъ сандыкъны эки къулагъындан котерип, эвлери ичине алып кирелер.

Къартийнен кызы къапу-пенджерени къапатып, яры гедже маалинде сандыкъны ачкъанларынен, бирден:

— Вай, къуртарыньыз! Аждерха! Вай, къуртарыньыз! — деп, яйгъара къопаралар.

Сандыкъта эки дане аждерха бар экен. Саран къартийнен онынъ къавгъаджы кызы вайвалашып, эвни дёрт айланалар, амма пек яман къоркъкъанларындан къапуны ачып оламайлар.

Эки аждерха къартийнен кызыны ютып, пенджеренден чыккып кетелер.

Вайылдавны эшиткен кълум-къомшулар къапуны йыкъып, эвге киргенлер. Бакъсалар, ич бир кимсе ёкъ. Эвде явуз къартийни де, онынъ къавгъаджы кызыны да тапмайлар.

Мына бойле этип, бол гонъюлли Зумраднен онынъ бабасы тынчлыкъта яшап, бахт-муратларына иришелер.

ункюр-ункюр — окюр-окюр
наиль олмакъ — макъсадына ириשמек
дешетли — къоркъунчлы, муахиш

1. Огей ана къарттан нени талап эте?
2. Къарт Къимматны къайда джойып келе?
3. Къиммат адашкъаныны анълап, не япа?
4. Къартий Къимматны насыл къаршылап ала? Не ичюн къартий кызыны севмеген?
5. Къиммат эвине кеткенде къартий онъа не бере? Кызы эвине насыл барып ете?
6. Сандыкъ ичинде не бар экен? Олар не япалар? Масалнынъ сонъуны тапып, окъунъыз.

Аталар сёзлерининъ къайсы бири Зумраднынъ, къайсы бири Къимматнынъ табиат чизгилерине келише?

Яхшы адам яман сёз айтмаз.

Тенбельге иш буюрсанъ, санъа акъыл огретир.

БИЛЬГИЛЕРИНЪИЗНИ ТЕШКЕРИНЪИЗ!

1. Къайсы масалда эшек къашкъырдан къуртула? Масалнынъ адыны хатырланъыз.
2. «Учь къыз» масалында къызларнынъ къайсы бири анасындан хабер ала?
3. «Къарт адамлар» масалында падишалыкъны къургъакълыкътан ким къуртара? Бу акъта икяе этинъиз. Бу масалгъа аталар сёзлерининъ къайсы бири келише?
Къарты ёкъ эвининъ – рааты ёкъ.
Къарткъа кульме, озюнь де къартайырсынъ.
4. Къайсы масалда къырмызы ве беяз сандыкъ акъкъында айтыла?
  - а) «Учь къыз»;
  - б) «Зумрад ве Къиммат».
5. Аталар сёзюни девам этинъиз:
Яхшы адам ... .. .
6. Берильген джумлелер къайсы масаллардан алынган:
  - а) *Къартий оны яхшы къаршылап ала, тынчландыра, мусафир эте;*
  - б) *Бутюн яз къургъакълыкъ ола. От-оленлер янып оле;*
  - в) *Гъарип ана къартая, агъыр хасталыкъкъа огърай.*
7. Бегенген масалгъа ресимлер япынъыз. Сыныфта серги тешкиль этинъиз.

ТАБІАТНЫ КЪОРУМАКЪ

Учансув

Эй, Учансув, Учансув,
Инджи къанат шеляле.
Сенден чыкъа темиз був,
Копюклеринъ — акъ ляле.

Янардагъгъа бенъзейсинъ,
Ёрулмайсынъ учувдан.
Сен раатлыкъ бильмейсинъ,
Хаберинъ ёкъ юкъудан.

Зумрут ренкли къаядан
Учурымгъа учасынъ.
Бузламайсынъ аязда,
Эп йырынъны созасынъ.

П. Зети

ёрулмакъ — болдурмакъ
бузламакъ — ушюмек

Шиирни окъунъыз.
Учансув бу недир? Муэллиф Учансувны нenen тенъеш-
тире? Шиирге эсасланып, шеляле акъкъында икяе этинъыз.

Кийик (икяе)

Бекирнинъ бабасы Асан агъа дагъдан отип кетяеткъанда,
фындыкъ чалылары ичинде недир шытырдагъаныны,
бирев терен кокъус кечирген киби олгъаныны эшитти.
Асан агъа токъталып динъленди, сес-солукъ эшитильмей.
Яваштан барып, фындыкъ чалыларыны ачып бакъты, анда
сакъланып яткъан бир сыгъынны коръди. О къачмады,
бурун тешиклерини ойнатып, инсангъа эм къоркъу, эм

де ишанчнен бакъты, бираздан сонъ бир шейден урьккен киби, сичрап, орман ичинде ёкъ олып кетти.

— Не къоркъасынъ, будала, мен санъа токъунмам, — деп, кульди Асан агъа.

Асан агъанынъ сув ичеджеги кельди. Шу якъында чокъракъ олгъаныны хатырлады. О ерде, яз вакътында, тишлерини сызлаткъан буз киби сув чыкъа эди.

Чокъракъ башына баргъанда, кене сыгъынны коръди. О, йыкъылгъан терек артындан башыны тиклеп, бакъып тура, дерсинъ, бу ерге насыл адам кельгенини бильмек истей. Асан агъа онъа якъынлашкъанда, сыгъын эчки баласы киби, давуш чыкъарып, четке чекильди. Асан агъа сувсагъаныны унутып, онынъ артындан къалмай кетти. Асан агъа бираз ашагъы тюшкен сонъ, чалылар арасында оськен гурь отлар ичинде, аз къалды, тавшан баласыны анъдыргъан джанлы бир шей устюне басаязды.

Джанаварчыкъ абдырап, къачаджакъ олды, секирип аякъкъа турды, лякин кене де йыкъылды. Асан агъа шашмалады, не япаджагъыны бильмей къалды. Сонъ, мында бир къолайсызлыкъ олса керек деп, ерге чёкти, сыгъын баласыны элине алды. Онынъ ог аячыгъы ичине бурулгъан киби, тизи шишкен. Яваштан тутып бакъайым дегенде, о кене бала агълагъан киби давуш чыкъарды.

— Вай, заваллы, сен аягъынъны чыкъаргъансынъ да,
— деди Асан агъа. Сонъ чокъ ойланмай, сыгъын балачыгъыны къучагъына алып, эвине ёнеди.

терен кокюс кечирмек — кокюни толдурып
нефес алмакъ
уръкмек — къоркъмакъ
джанавар — айван

1. Бекирнинъ бабасы Асан агъа сыгъынны не ерде коръди?
2. Сыгъын инсанны коръгенде озюни насыл алып барды?
Метинге эсасланып, джевап беринъиз.
3. Асан агъа сыгъынны кене къайда коръди?
4. Сыгъын баласына не олгъан эди?

***

Кеткенде тосат-тосат онынъ артындан шытырдылар эшитиле, кимдир артындан кельген киби ола эди. Асан агъа бу сыгъынчыкънынъ анасы олгъаныны биле, лякин баласыны шу алында онъа ташлап кетмек истемей. Артына айланып бакъкъанда, ана-сыгъын токътап, чалылар артына сакъланды, корюнге къоркъа. Энди къаранлыкъ чёккен эди.

Койде Фериште адлы къадын сыгъынчыкънынъ аягъыны ерине къойды. Арадан эки ай отькен сонъ, хаста сыгъын балачыгъы дюльбер сыгъынгъа чевирильди. Онъа Кийик

деп ад бердилер. Асан агъанынь огълу Бекир онъа даима тазе къокъулы отлар джыйып кетире, къомшу балалар да оны пек севдилер.

Бутюн яз ве къыш Кийик Бекирлернинъ аранларында сыгъырларнен берабер бакъылды. Сыгъыргъа не берселер, Кийикке де оны берип бакътылар. Баарьге чыкъкъанда, о энди балабан, дюльбер бир сыгъын олып етти. Баарь кельген сонъ, Асан агъа Кийикни кене дагъгъа йибермек ниетинде эди. Бельки анасыны тапар, бирге отларлар. Баба-огъул Кийикни алып барып, оны тапкъан ерде, чокъракъ янында, къалдырдылар.

Кунълер, айлар кечип кетти. Койдешлери Асан агъагъа онынъ Кийигини дагъда корьгенлерини айталар. О, адам корьсе, къоркъмай, аксине, якъын келип, олардан бир шейлер сорагъан киби бакъа экен.

Э. Амиттен

тосат-тосат — базыда, кимерде
даима — эр вакъыт

1. Койде сыгъын баласына ким ярдым этти? Онъа насыл ад бердилер? Метинден тапып окъунъыз.
2. Яз ве къыш Кийикни насыл бакътылар?
3. Баарь кельген сонъ баба-огъул Кийикни не яптылар?
4. Койдешлери Асан агъагъа не айталар?

Ашагъыдаки плангъа эсасланып, къыскъа беян язынъыз.

План

1. Бекирнинъ бабасы Асан агъа дагъда сыгъынны корьди.
2. Асан агъа сыгъын баласынынъ аягъы сынгъаныны анълай.
3. Койде адамлар сыгъын баласына ярдым этелер.
4. Баба-бала сыгъынны тапкъан еринде, чокъракъ янында, къалдыралар.

Акъкъая этегинде

Акъкъаянынъ этеги
Ешилъ, тюземлик.
Башкъа ерде бармы экен
Бойле гузеллик?

Акъкъаянынъ этрафында
Бизим багъчамыз.
Онъа севда олурсынъыз
Келип бакъсанъыз.

А. Велиев

Шиирни окъунъыз.

1. Акъкъая къайсы шеэрнинъ дживарында ерлешкен?
Шеэрнинъ адыны айтынъыз.

2. Муэллиф бу шиирде насыл дуйгъуларны ифаделей?

3. Къырымда даа насыл дагълар бар? Оларнынъ
адларыны дефтеринъизге язынъыз.

Шиирни эзберленъиз.

Къартал

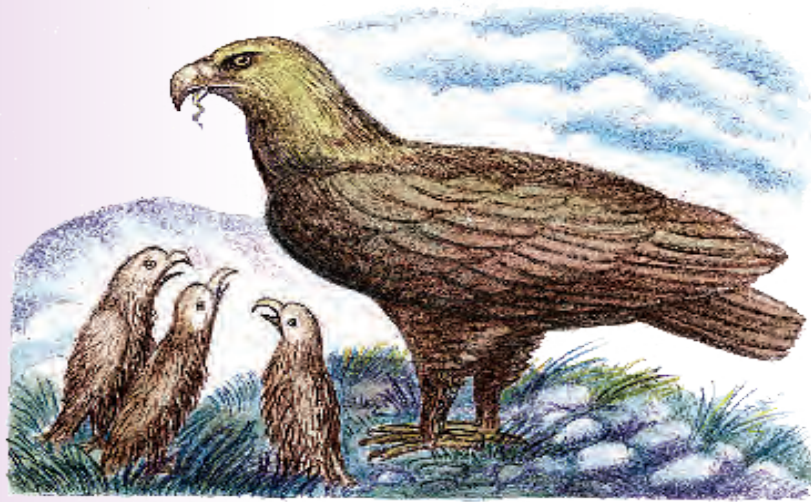
(икяе)

Къартал денъизден узакъ, буюк бир ёлнынъ четинде,
терек устюнде, озюне юва ясап, бала чыкъарды.

Бир кунъ терекнинъ тюбюнде адамлар чалышкъанда,
къартал, панджасында буюк бир балыкънен, ювасына
учып кельди. Адамлар балыкъны корип, терекни сарып,
багъырмагъа ве къарталгъа таш атмагъа башладылар.

Къартал панджасындаки балыкъны тюшюрди, адамлар
исе балыкъны алып кеттилер. Къартал юванынъ четине
къонды. Онынъ балачыкълары, башларыны котерип,
чыйылдамагъа башладылар: олар аш истей эдилер.

Къартал ёрулгъан ве текрар денъизге учмагъа такъаты
къалмагъан эди. О, къанатларынен балачыкъларыны
орытип, оларны охшады, тюклерини тюзетти, дерсинъ,

тежран сабыр этинъиз деп, ялвара эди. Лякин къартал оларны охшагъан сайын, балачыкълары даа зияде чыйылдаша эдилер.

Къартал оларнынъ янындан учып кетип, терекнинъ энъ юксек далына къонды. Къартал балачыкълары даа зияде аджыныкълы чивильдешти ве чыйылдаштылар.

Бу вакъыт къарталнынъ озю де бирден яман-яман багъырды, къанатларыны джайды ве агъырдан денъизге догъру учты. О тап акъшам, кеч вакъытта, учып кельди. О яваштан ве алчакътан уча эди. Онынъ панджасында кене де буюк бир балыкъ бар эди.

О, терекке якъынлашкъанда, адамлар ёкъмы экен деп, этрафкъа козь ташлады ве къанатларыны тез-тез топлап, юванынъ четине къонды.

Къартал балачыкълары башларыны къалдырып, агъызларыны ачтылар, къартал исе балыкъны парча-парча этип балачыкъларыны тойдурды.

Л. Толстой

такъат — кучь
козь ташламакъ — бакъмакъ

1. Къартал ювасына не кетирди?
2. Адамлар балыкъны корип, не яптылар?

3. Къартал оларны не ичюн чыйылдаша эдилер?
4. Къартал оларны насыл этип ашкъа тойдурды? Метинге эсасланып икяе этинъиз.

Ресимге бакъып, къарталнынъ тышкъы корюнишини тас-
вирленъиз. 3—4 джумлени дефтеринъизге язынъыз.

Кой

Байырлар, тѳпелер орманнен орътюли,
Узакъта корюне ешилъ чименлер.
Дереге джайыла оджакълар тютюни,
Когерип туралар янтайгъан кебенлер.

Къойларны къайтара чобаннынъ копеги,
Тал къора артында бузавлар ойнаша.
Чечекке комюльген къарт къайсы тереги,
Мас-мавы семада къушчыкълар йырлаша.

А. Мефаев

кебен — черен
сема — кок

1. Шаир кой манзарасыны насыл тасвирлей? Койни шеэрнен къыясланъыз.
2. *Янтайгъан кебенлер* ибаресини насыл анълайсынъыз?
3. Сизнинъ фикринъиздже, шиирде йылнынъ къайсы мевсими тасвирленген?

Койде

(икяе)

Саба Рустем бир мешребе тазе къаймакъ ичти, отъмек кошесини ашыкъып ашады ве сокъакъкъа чапты. О эр саба къаймакъ иче, бир коше баят отъмек ашай. Шаркъта уфукъ аллангъан, дагъларнынъ уджлары къызарып корюн-мекте. Къартбабасы оны саба эрте турмагъа алыштырды.

Рустем чѐль бетке чапып кетти. Анда тузлу лиман четиндеки къамышлыкъта, бакъаларнынъ шенъ сеслери эшитильмекте.

Кунеш котерильди, дагълар мавы тюске кирдилер. Уфукъкъа узакъ бакъып турсанъ, анда денъиз далгъалангъан киби келе.

Эгер къувети етсе, Рустем бу кетишнен шу денъизге барып чыкъар эди. О денъизнинъ далгъалары котерильген ве къатып къалгъанлар. Эбедий оларакъ. Бутюн уфукъны озьлерининъ къыйыш-къынгъыр уджларынен кесип чыкъкъанлар. Умумен, мында анги тарафкъа бакъсанъ, денъиз корюне. Чѐль сары-ешилли денъиз киби! Ава тынч олгъанда, о тегиз ве кениш. Амма ель эсип башлагъанынен, о далгъаланып башлай. Далгъалар арасында исе къырмызы лялелер гемилернинъ чыракъларына бенъзейлер.

Багъчалар, бостанлар артында исе бир тёпе бар. Чѐль елине кокюсини керип, гъурурланып тура. Онынъ башы уджунда тек къавий тамырлы алчакъ отлар оселер. Амма

онынь этеклеринде татран гурьленип осе. Шимди о даа чечек ачмады, онынъ пытакълары къалын ве сувлу, пишкен алма киби татлы ола. Балалар тёпеге татран ашамагъа баралар. Язнынъ ортасында татран сап-сары чечек ачкъанда, тёпенинъ башы ешиллене. Узакътан бакъкъанда, тёпе къадифеден такъие кийген ве онынъ устюнден сарыкъ саргъан къоджаман башкъа бенъзей.

Рустем бир къач куньден берли бу койде яшай ве эр кунь тёпенинъ устюни сейир эте.

Э. Амиттен

баят (отъмек) — тазе олмагъан (отъмек)
шаркъ — къыбла
къоджаман — балабан, буюк
бенъземек — ошамакъ

Метинни дикъкъатнен бир къач кере окъунъыз.

1. Рустем яшагъан койде не бар? Койнинъ табиатыны озь сёзлеринъизнен тасвирленъиз.

2. Метинге эсасланып, джумлелерни девам этинъиз.

а) *Къамышлыкъта бакъаларнынъ шень ... ..*

б) *Денъиз далгъалангъан ... ..*

в) *Къырмазы лялелер гемилернинъ ... ..*

г) *Тёпе къадифеден ... ..*

гъ) *Сарыкъ саргъан къоджаман ... ..*

Чёль ярашыгъы

(икяе)

Джумаэртеси куню мен кой балаларынен чёльге бардым. Койден баягъы узакълаштыкъ. Анда-мында юваларнынъ ачыкъ агъызлары расткеле. Мен аркъадашларымдан буларнынъ не экенини сорадым. Олар манъа:

— Токъта, шимди не олгъаныны косътерирмиз, — дедилер. Сонъ якъындаки гольчиктен целлофан торба-

чыгынен сув ташымагъа башладылар. Бириси о сувны ювагъа тѣкип турды. Учъ-дѣрт кере тѣккен сонъ, ювадан чыйылдашып, къуйрукълы ве уфакъ джанаварчыкълар чыкып, дѣрт тарафкъа къача башладылар. Оларны тутмакъ ичюн эпимиз чапкъаладыкъ. Мен джанаварчыкъны энди тутайым дегенде, о къачып кетти. Къачырып йибергенимни корьген балалар манъа бир данесини багъышладылар.

Кеч олгъанда, болдурып-талып эвге кельгенде, анамнен битам мени сес-солукъсыз къаршыладылар. Ёл къапу огюнде мен де индемей турдым. Бу сюкюнетни къолумда салланып тургъан торбачыкънынь къыбырдагъаны бозды.

Битам торбачыкънынь агъызыны ачып бакъкъан сонъ, анама косътерди. Анам:

— Буны къайдан алдынь? Бу недир? — деп сорады. Мен исе онынъ не олгъаныны озюм де бильмей эдим.

— Бильмейим, — дедим. Битам кичик, узун къуйрукълы, къап-къара козьчиклеринен тельмирип, къачаджакъ олгъан айванчыкъны къолуна алды да:

— Чѣль ярашыгъы — ерджумран балачыгъы, — деди. Анам исе:

— Манъа бакъ, сени эвден алып кетселер, сен озюньни насыл сезер эдинъ? Бизлерни сагъыныр эдинъми? — деди. Даа джевап биле бермезден, анам яныма келип: — Эгер танъ аткъанынен оны алгъан еринъе алып барып

къоймасанъ, ерджумраннынъ анасы пек агълар, бу исе ачлыкътан олип къалыр, анъладыньмы? — деди.

Мен ерджумран балачыгъыны пек аджыдым. Ичимден пешман эте эдим. Лякин кунъ къонып, къаранлыкъ баскъаны ичюн бу ишни шимди япмакънынъ чареси ёкъ эди.

Саба эрте тургъанымнен, джумранчыкъны бакътым. Аллагъа шукюр, ольмеген. Тюневинки вакъианы балаларгъа айтмагъа къоркъып, бир сыныфдашыма анълаттым. Экимиз барып, о ерни таптыкъ, торбанынъ агъызыны ачып, ерге къойдыкъ. Озюмиз четке чекилип, бу дюльбер джанаварчыкъ догъру ювасына чапып кирсе керек деп, беклеген эдик. Амма о, окъ йылан киби атылып, четке къачты. Отлар ичине сакъланды. Къайткъанда, озюмни енгиль сезе эдим.

Къапудан кирип кельгенде:

- Чёль ярашыгъыны ерине йибердим, — дедим.
- Бир даа ойле япма, — деди битам.

А. Шамсутдинов

окъ йылан — йыланларнынъ бир чешити

1. Балалар къайда бардылар?
2. Олар не яптылар? Балаларнынъ арекетлерине къыймет кесинъиз.
3. Огъланчыкънынъ анасы ерджумранчыкъны корип, не деди?
4. Огъланчыкъ ерджумранчыкъны не япты?
5. Не ичюн икяенинъ адыны «Чёль ярашыгъы» деп къойдылар?

Чёльде даа насыл айванларны корьмек мумкюн? Оларнынъ ресимлерини япынъыз.

БИЛЬГИЛЕРИНЪИЗНИ ТЕШКЕРИНЪИЗ!

1. Учансув бу не?
  - а) дагъ;
  - б) шеляле.
2. «Кийик» икяесинде насыл айван акъкъында айтыла?
  - а) сыгъын акъкъында;
  - б) къашкъыр акъкъында.
3. Л. Толстой насыл къуш акъкъында икяе язды?
  - а) къарылгъач акъкъында;
  - б) къартал акъкъында.
4. «Кой» шиирини ким язды?
  - а) А. Мефаев;
  - б) А. Велиев.
5. Къайсы икяеде балачыкъ ерджумранчыкъны эвге алып келе?
  - а) «Койде»;
  - б) «Чель ярашыгъы».
6. Черкез-Али насыл терек акъкъында шиир язды?
  - а) сельби;
  - б) къарагъач.
7. «Ягъмур» шиирини ким язды?
  - а) Ш. Селим;
  - б) Э. Ибраим.
8. «О, пенджеренден къуванчнен учып кетти.» джумлеси къайсы икяеден алынган?
  - а) «Кийик»;
  - б) «Бозторгъай».

МУНДЕРИДЖЕ

ЯЗ КЕЧКЕН СОНЪ, КУЗЬ КЕЛИР

<i>Р. Бурнаш. Мераба, мектеп!</i>	4
<i>Р. Муедин. Мектепке</i>	4
Талбелер ичюн он муим къаиде (озьбекчеден <i>С. Сулеймановнынъ терджимеси</i>)	5
Мектеп манелери.....	6
<i>Къ. Велиев. Китапнынъ монолога</i>	7
<i>Р. Асанов. «Меним чокъ достларым бар...»</i>	7
Балкъурт ве кобелек (<i>икяе</i>) (<i>А. Герайбайдан</i>)	8
<i>Э. Ибраим. Меним кунешим</i>	11
<i>Н. Балджы. Инша (икяе)</i>	11
<i>А. Одабаш. Кузь айында</i>	14
Япракълар сарарды (<i>икяе</i>) (<i>А. Одабаштан</i>).....	14
<i>Н. Аметова. Шемсие (икяе)</i>	15
<i>Гъ. Булгъанакълы. «Чин гонъюльден къаршылаймыз оны биз...»</i>	19
<i>Черкез-Али. Сепетли къартий</i>	20
<i>И. Эмиров. Джевиз хырсызы ким? (икяе)</i>	21
<i>И. Эмиров. Меним мераметли битачыгъым (икяе)</i>	22
<i>Э. Ибраим. Ачкозь Мамут</i>	24
<i>И. Эмиров. Мени багъышланъыз (икяе)</i>	25
<i>А. Сеногъул. Эки дост</i>	29
<i>Э. Ибраим. «Кеч кузьде япракълар тёкюле ельден...»</i>	30
<i>Ю. Темиркъая. «Титислене эр бир якъ...»</i>	30
<i>Бильгилеринъизни тешкеринъиз!</i>	31

ВАТАНЫМ ЯРАШЫКЪ, ВАТАНЫМ СЕВИМЛИ, ВАТАНЫМ — МУДЖИЗЕ ДЮНЪЯСЫ

<i>Н. Мустафаев. «Бу ватаннынъ чамлары, дагълары бизим...»</i>	33
<i>М. Сеттарова. Тарихий ве екяне ватанымыз</i>	34
<i>И. Асанин. Ватан</i>	36

Алтын бешик (эфсане)	37
С. Эмин. Бизим чайырлар.....	39
Ф. Алиев. Дагъларда (йыр).....	40
Ресим узеринде иш	41
А. Решат. «Селям санъа, ана-Ватан!..».....	42
Бильгилеринъизни тешкеринъиз!.....	43

ХАЛКЪ АГЪЫЗ ЯРАТЫДЖЫЛЫГЪЫ

Айненни (бешик йыры)	45
Манелер.....	46
Аталар сёзлери	46
Тапмаджалар	47
Къайдан бильдинъ (лятифе)	48
Бир бардакъ дерт (масал)	49
Отъмекке урьмет (ривает)	51
Арзы къыз (эфсане).....	54
Бильгилеринъизни тешкеринъиз!.....	58

КЪЫШ КЕЛЬДИ

Э Ибраим. Къар	60
Ю. Темиркъая. Къыш ве балалар	61
Асанчыкъ (С. Вапиевден).....	61
Тильки ве къашкъыр (масал).....	64
Э. Фазыл. Достлар.....	67
Ш. Душаев. Къыш	69
Н. Аметова. Эгиз къозулар (икяе)	69
Ш. Селим. Масал.....	73
Ш. Селим. Къышбабаны беклеп.....	76
Бильгилеринъизни тешкеринъиз!.....	77

БАШКЪА ХАЛКЪЛАРНЫНЪ МАСАЛЛАРЫ

Къашкъыр етекчи олмакъ истей (украин халкъ масалы).....	79
Учь къыз (къазантатар халкъ масалы)	81
Къарт адамлар (булгъар халкъ масалы)	83
Зумрад ве Къиммат (озьбек халкъ масалы)	85
Бильгилеринъизни тешкеринъиз!.....	95

ТАБИАТНЫ КЪОРУМАКЪ

<i>П. Зетти. Учансув</i>	97
<i>Кийик (икяе) (Э. Амиттен)</i>	97
<i>А. Велиев. Акъкъая этегинде</i>	101
<i>Л. Толстой. Къартал (икяе)</i>	101
<i>А. Мефаев. Кой</i>	103
<i>Койде (икяе) (Э. Амиттен)</i>	103
<i>А. Шамсутдинов. Чёль ярашыгы (икяе)</i>	105
<i>Бильгилеринъизни тешкеринъиз!</i>	108

Навчальне видання

Саттарова Міляра Сейтвеліївна, Саттарова Саніє Сетвеліївна

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ

*підручник для 3 класу з навчанням кримськотатарською мовою закладів
загальної середньої освіти (у 2-х частинах)*

Частина 2

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Відповідальний за випуск *І. Б. Чегертма*
Редактор *А.Ш. Сейт-Джеліль*
Дизайн та верстка *Н. Е. Бекірова*
Художник *З. Ш. Хайредінова*

У підручнику використано матеріали з вільних інтернет-джерел

Формат 70х100/16.
Ум. друк. арк. 9,07. Обл.-вид. арк. 10,00.
Наклад 300 прим. Зам. № 1508.

Видавець і виготовлювач видавничий дім «Букрек»
вул. Радищева, 10 м. Чернівці. 58000

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи ЧЦ № 1 від 10.07.2000 р.

